

CSERGŐ ZSUZSA – JAMES M. GOLDGEIER*

Nacionalista stratégiák és európai integráció

Az általános vélekedés ellenére a nacionalizmus él és virágzik az egyre inkább egységesülő Európában. Bár a legtöbb nacionalizmus nem erőszakos, az államok és csoportok szintjén is létezik a vágy az erőteljesebb nemzeti hangra, keleten és nyugaton egyaránt. Az Európai Unió mélyülésével és szélesedésével párhuzamosan az államok és csoportok négyféle nacionalista stratégiát követnek: a hagyományosat, az állam alattit, a transzszuverént és a protekcionistát. Ezen nacionalizmusok összjátéka fontos részét képezi Európa dinamikus jelenének és jövőjének.

Az 1989-es év rendkívüli eseménysorozatai, köztük a kommunizmus bukása soha nem látott lehetőséget adott a közép-európai társadalmak számára, hogy újradefiniálják önmagukat, illetve az egymáshoz és a tágabb nemzetközi közösséghez való

---

* A másfél évtizede megjelent tanulmány magyar nyelvű közlését azért tartottuk fontosnak, mert a magyar nemzetfogalom körüli klasszifikációs vita ezredforduló környékén legaktívabb időszaka után jelent meg, és szeretnénk, ha a magyar diskuszióknak ez a dolgozat is része lehetne. A tanulmányban felvetettek a 2010 utáni budapesti magyarságpolitika működésének áttekintéséhez nemzetközileg érvényes értelmezési keret ad. A nemzetközi szakirodalom szempontjából pedig az első írások egyike volt, amely a nacionalizmus kutatásban túllépett a leegyszerűsítő kelet-nyugat megközelítésen és az Európai Unión belüli nemzetépítések mikéntjét vizsgálta közép-európai perspektívában. 2018-ban már látjuk, hogy mi lett abból, amiről 2004-ben csak hipotetikus szövegek szóltak. De ettől még a nacionalizmusról és nemzetépítésről akkor mondtak ma is érvényesek.

[a szerkesztők]

Csergő Zsuzsa az Association for the Study of Nationalities elnöke, a Queen's University Politikatudományi Intézetének vezetője. Email: csergo@queensu.ca
James M. Goldgeier az American University nemzetközi kapcsolatok szakának professzora. Email: jgoldgei@american.edu

viszonyukat.¹ A folyamat segítése iránti lelkesedésükben a nyugati kormányok és intézmények ösztökélni próbálták a posztkommunista kormányokat, hogy csatlakozzanak az európai demokráciák közösségéhez, amely kiemelt fontosságot tulajdonít a politikai közösség liberális elveinek és az emberi- és szabadságjogoknak. A nyugati ösztönzések ellenére a kommunizmus utáni demokratizálódási törekvések együtt jártak a nacionalizmus iránti erős vonzalommal. A nacionalizmus tehát releváns maradt, annak ellenére, hogy a Nyugathoz való csatlakozási vágy a legtöbb országban megakadályozta, hogy erőszakos formát öltjön.

Sőt, valójában a „nemzeti” gondolat (azaz, hogy a társadalmi és politikai szerveződés középpontjában a nemzetépítésnek és a nemzeti szuverenitásnak kell állnia) vált a posztkommunista átalakulások legfontosabb jellemzőjévé, háttérbe szorítva az olyan alternatív társadalmi és egyéni szervezőelveket, mint a liberális demokrácia, univerzalizmus, a regionalizmus nem nemzeti alapú formái, vagy páneuropa eszméje. Noha mindezen alternatívák részét képezték az átalakulásnak, egyik sem vált olyan erős szervezőerővé, mint a nemzeti elv. Mind a három kommunista föderatív államalakulat (Csehszlovákia, Szovjetunió, Jugoszlávia) nemzeti választóvonalak mentén esett szét, az egységes államok pedig elkezdtek a nemzeti szuverenitásukat érvényre juttatni – ha nem rögtön a posztkommunista átalakulás kezdetén, akkor később, amikor az európai integráció kilátásai már valóságosabbá váltak.²

---

¹ A tanulmány egy korábbi verzióját bemutattuk 2002-ben az American Political Science Association és az American Association for the Advancement of Slavic Studies éves konferenciáin. A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: Nationalist Strategies and European Integration. *Perspectives on Politics*. Vol. 2, No. 1 (March 2004), pp. 21-37.

² Számos kifinomult, többdimenziós magyarázat jelent meg az elmúlt években a nacionalizmus posztkommunista világban való elterjedtségéről. Egyesek az intézményi örökség, mások a manipulatív politikai elitnek szerepét hangsúlyozzák a jelenség kapcsán, míg megint mások eseményekre és emberi cselekedetekre vezetnek vissza a nacionalista mobilizáció térnyerését. Lásd pl. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996; Bunce, Valerie: *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Snyder, Jack: *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: W. W. Norton, 2000; Beissinger, Mark R: *How nationalisms spread: Eastern Europe*

A kommunizmus összeomlását követően természetesen mindegyik kelet-közép-európai állam esetében különbözőek voltak a nemzetépítés kiindulási alapjai. Az orosz kormányt például a lettországi és észtországi nagyszámú orosz kisebbség helyzete töltötte el aggodalommal; Csehországnak nem volt sem jelentős belső, sem jelentős külső (azaz Csehország határain kívül élő) kisebbségi csoportja; a magyar kormány pedig a több szomszédos országban élő határon túli magyar kisebbségek helyzetével foglalkozott. Ezek mellett az eltérő körülmények mellett a nemzetépítés (vagy a nemzet megszilárdítása) különböző formákat öltött és eltérő eredményeket hozott, de a „nemzetben” és a „nemzeti szuverenitásban” való gondolkodás uralkodó maradt az egész posztkommunista európai térségben.

A látványosan erőszakos jugoszláv konfliktussal ellentétben a legtöbb nacionalizmus békés, és olyan társadalmi folyamatokkal párosul, mint például a civil társadalom megjelenése – ami különösen szembeötlő olyan társadalmak esetén, ahol korábban meglehetősen korlátozott volt a civil szervezeti tevékenység. Ugyanakkor a nacionalizmus minden esetben együtt jár a nemzetről, a hazáról, valamint az önkormányzatiságról szóló vitákkal, ezért a kortárs tudósok úgy vélik, hogy a nacionalizmus potenciálisan veszélyes, destabilizáló politikai tevékenység.³ A nacionalizmussal kapcsolatos tanulmányok gyakori implicit kérdése, hogy mikortól válik veszélyessé a nacionalizmus, illetve hogy várható-e, hogy a ma még minimalista nacionalizmus holnap átfordul irredentizmusba vagy szeparatizmusba? Ezek a kérdések rámutatnak annak a lappangó feltételezésnek a tartósságára, hogy a nacionalizmus célja végső soron mégis csak az, hogy a nemzetállam formájában

---

adrift the tides and cycles of nationalist contention. *Social Research* 1996, 63:1, 97–146; Tismaneanu, Vladimir: *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

³ Lásd pl. Haas, Ernst B: *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Rise and Decline of Nationalism*. Vol. 1. Ithaca: Cornell University Press, 1997; Ugyanó: *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Dismal Fate of New Nations*. Vol. 2. Ithaca: Cornell University Press, 2000; Beissinger, 1996; Hechter, Michael: *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 2000. A vita délkelet-európai vonatkozásairól lásd White, George W: *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers, 2000.

megteremtse a kultúra és a politika kongruenciáját. Ugyanakkor bizonyos nemzetépítési folyamatok Európában (például Skócia és Katalónia) és máshol továbbra is azt mutatják, hogy vannak olyan nacionalista stratégiák, amelyeknek nem, vagy legalábbis jelenleg nem a nemzetállam létrehozása a célja.

Sok nyugati kutató és politikus úgy vélte, hogy a demokratizálódás és az európai integráció eredményeként a nacionalizmus végül idejétmúlttá válik. És csakugyan: miközben számos impulzus arra vezette az Európai Uniót és a NATO-t, hogy a bővítést keleten folytassák, ennek központi gondolata az volt, hogy a Nyugat által a hidegháború idején létrehozott és megszilárdított racionális, plurális gazdasági és biztonsági közösség segíthet stabilizálni a Keletet a hidegháború utáni időszakban. Másként fogalmazva, a nyugati közösséghez való csatlakozás előnyei arra sarkallhatják a keleti kormányokat, hogy az EU és a NATO által fontosnak tartott normákat elfogadják, és ezáltal a varsói, prágai, budapesti, bukaresti és tallini kormányok „felelősen” viselkednek majd.⁴ Ezeknek a várakozásoknak az elméleti megalapozását egyrészt a nacionalizmuselméletek modernista iskolája adta, amely a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként a nacionalizmus hanyatlását jósolta, másrészt pedig azok a tanulmányok, amelyek a posztkommunista nacionalizmust az „átmenet betegségeként” láttatták.⁵

De a nacionalizmus nem múlik el, és éppen az teszi érdekessé az új Európában, ahogyan változik, és ahogyan az államok vagy

---

⁴ A nyugati zóna bővítése mögötti ösztönzőkről lásd pl. Goldgeier, James M. – McFaul, Michael: *The liberal core and the realist periphery in Europe. Perspectives on European Politics and Society* 2001. 2:1, 1–26. A Nyugat Keletről alkotott képének összefoglalását lásd Schöpflin, George: *Nations, Identity, Power*. New York: NYU Press, 2000.

⁵ Lásd Hobsbawm, E. J.: *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990; Beissinger, 1996. A nacionalizmus posztmodern megközelítései szintén az eltűnését vagy fragmentálódását jósolták a modern korra jellemző identitásoknak, amelyek közül a nacionalizmus kiemelkedik. Lásd Smith, Anthony D: *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London: Routledge, 1998. Egy másik véleményt képvisel a témában Nodia, Ghia: *Nationalism and democracy*. In Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (eds): *Nationalism, Ethnic Conflict, and Democrac*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994. 3–22.

csoportok idővel változtatnak nacionalista stratégiájukon. Az utóbbira vonatkozó latolgatásoknak igen fontos részét képezi az Európai Unió. Az európai kormányok és társadalmak részt vesznek azokban a vitákban, amelyek a bővítés utáni EU formájáról szólnak. Ez felvet tágabb elméleti kérdéseket: Mi lesz a nacionalizmussal, ha a szuverenitás „megosztottá” válik, és a személyek és gondolatok országhatárokon átvélő áramlása felgyorsul?⁶ Lényegileg fog-e módosulni a nacionalizmus hagyományos arculata – vagyis definíció szerint az a politikai elv, amely arra törekszik, hogy a politikai és a nemzeti egység egymást fedje?⁷ Elveszti-e a relevanciáját a nemzetállam területisége, amelyen oly sok összehasonlító- és nemzetközi kapcsolatok elmélet alapul? Mi mellett érvelünk, hogy a regionális és globális integrációs folyamatok jelentősen megváltoztatják a politikai-kulturális koherenciát célul kitűző nacionalista törekvések belpolitikai és nemzetközi lehetőségeit, de teljesen nem sorvasztják el azokat. Sokkal inkább arról van szó, hogy a nacionalizmus új és régi formái egymás mellett léteznek, és az integráció esélyeit és irányait alakító komplex folyamat részeként kölcsönösen erősítik és gyengítik egymást.⁸

A kortárs nacionalizmusoknak továbbra is közös eleme az olyan intézményi formák iránti igény, amelyek lehetővé teszik a „nemzet” kulturális reprodukcióját a „nemzeti haza” területén. Ami változó, az az, ahogyan a különböző szereplők a nemzeti terület feletti birtoklást próbálják megvalósítani vagy megőrizni. Ezeket a törekvéseket az integrációs folyamatok alapvetően átalakítják. Ugyanakkor az integrációs folyamatokra is hatással vannak a nacionalizmus régi és új formái.

Ebben a tanulmányban egy olyan elméleti keretet vázolunk fel, amely segít abban, hogy a nacionalizmus és az integráció kapcsolatát egy dinamikus folyamatként értelmezhesük. Érdeklődésünk fókuszában a nacionalizmus mint tartós intézményi stratégia áll,

---

⁶ Hoffmann, Stanley: *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers, 1998; Keck, Margaret E. – Sikkink, Kathryn: *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

⁷ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, 1.

⁸ Beissinger, Mark R.: *Slovakia, Romania to coordinate solutions dealing with Hungary's Status Law*. 26 April, 2002.

amely az önrendelkező „nemzetek” újatermelésére való igyekezetében különböző formákban ölt testet.⁹ Sok modern és posztmodern nacionalizmuselmélet, illetve a szakpolitika-orientált irodalom várákozásaival ellentétben az integrációs folyamat nem eredményezi a nacionalizmus relevanciájának gyengülését. Ugyanakkor a hagyományos nemzetállami stratégia csak egyike a létező nemzeti törekvéseknek a jelenkori Európában. A tanulmányban a jelenlegi és jövőbeli EU-tagállamok, államok alatti csoportok és az EU-tagságot célul kitűző európai államok körében beazonosítható nacionalizmusoknak négy típusát mutatjuk be (1. táblázat). Az államrendszerrel kapcsolatos intézményi céloktól függően mindegyik stratégiának megvan a saját logikája, illetve az Európai Uniót érintő intézményi következményei. Ezen stratégiák egymást kölcsönösen erősítő és gyengítő dinamikái hatással lesznek az integrációra, hiszen a 2004 nyarára tervezett EU-bővítés jelentősen meg fogja változtatni az Unión belüli egyensúlyt a különböző típusú nacionalizmust folytató államok és állam alatti csoportok között.

Nacionalizmus típusa	Fő cél	Az EU-ban kinek a szövetségését látja
Hagyományos	A politikai és kulturális határok egybeesésének biztosítása (nemzetállam)	Államok
Állam alatti	A haza politikai képviselőiténak megerősítése az állam ellenében	Nemzetek
Transzszuverén	A nemzetet államhatárok felett összekötő intézmények létrehozása	Nemzetek
Protekcionista	A nemzeti kultúra megőrzése a bevándorlás és a társadalmi változások ellenében	Államok

1. táblázat: A nacionalizmusok tipológiája és az EU-val kapcsolatos nézeteik

⁹ A folyamat megértéséhez hasznos lehet a nemzetet intézményesült formaként leíró definíció Brubakertől (1996).

Variációk a nacionalizmusra Európában

A nacionalizmus elsődleges célja annak kijelölése, hogy ki melyik nemzethez tartozik melyik hazában (és milyen alapon), és mi történjen azokkal, akik nem tartoznak a nemzethez. Ezek a kérdések a leggyakoribb forrásai a nacionalista vitáknak, nem csak a posztkommunista Európában, hanem olyan régiókban is, mint a Közel-Kelet vagy Ázsia. A nemzetépítés mindhárom kulcsfogalma („nemzet”, „haza”, „önkormányzás”) folyamatos vitáknak van kitéve, de a valamilyen fajta intézményes önrendelkezés egy nemzeti alapon meghatározott hazában alapvető kívánalma minden nacionalizmusnak.¹⁰

A nacionalizmus szakirodalmi mutat rá arra, hogy pontosan ez a kívánalom az, ami a nemzeteket megkülönbözteti az etnikai csoportoktól. Noha az etnikai csoportokból szülehetnek nemzetek, és a kulturális reprodukció az etnikai csoportok számára is cél, továbbá esetenként ezek a csoportok is hazájuknak tekinthetnek bizonyos területeket, az már nem szükségszerű célja az etnikai csoportoknak, hogy a haza területén önkormányzatiságot biztosító intézményekért küzdjenek. (Ilyen etnikai csoportok a bevándorlók, például a németországi törökök, vagy a „kötőjeles amerikaiak” az Egyesült Államokban.) Különösen hasznos Anthony D. Smith különbségtétele:

„[B]ár abban átfedés mutatkozik, hogy mindkettő ugyanabba a jelenségcsaládba (kollektív kulturális identitás) tartozik, az etnikai közösségnek általában nincs politikai célja. Az etnikai közösségnek sok esetben nincs nyilvános kultúrája, sőt, még területi dimenziója se, hiszen egy etnikai csoport esetén nem szükséges, hogy történelmi területeit fizikailag birtokolja. Egy nemzetet az tesz nemzetté, hogy

---

¹⁰ A „haza” Brubaker (1996) nacionalizmus-magyarzatában fontos fogalom, de nem ő az első, aki először próbálta elméletileg is megragadni a jelenséget. Az európai kontextusban azonban félrevezető az, ahogyan Brubaker használja a „hazát”. Ő az anyaországot „külső hazának” nevezi, ami elvesz a fogalom értelméből egy fontos réteget, hiszen a legtöbb „nemzeti” csoport a lakóhelyük szerinti közösségben igyekszik a kulturális reprodukciót biztosítani (és nem külföldön, ahogy ezt az anyaországok teszik). Másszóval azok az államok, ahol nemzeti kisebbségek élnek, magukban foglalják a kisebbség hazáját, ezért félrevezető az anyaországot hívni „hazájuknak”. Mi a haza alatt azt a területet értjük, ahol a nemzeti csoport kulturális reprodukciót kíván megvalósítani.

legalább huzamosabb ideje birtokolja a saját hazáját; emellett nyilvános kultúrát alakít ki, és valamilyen szintű önrendelkezést tűz ki célul. Ugyanakkor az nem szükséges, (...) hogy a nemzet szuverén állammal rendelkezék, elegendő, ha az autonómiára való törekvés együtt jár a haza fizikai birtoklásával.”¹¹

Mivel minden nacionalizmus a nemzeti reprodukció intézményesített formáira törekszik, adódik a kérdés, hogy ez a cél a hagyományos úton, azaz a nemzetállami keretben valósul-e meg. Azon nemzetek számára, amelyek az európai területi államiság tapasztalatából nőttek ki, a nemzeti szuverenitás egyet jelentett a nemzetállami léttel, és a nemzetiként meghatározott haza egyidejű politikai és kulturális birtoklásával.¹² Az elmúlt két évszázadban a nacionalista célok elérésének módjai közé tartoztak az államhatárok megváltoztatására tett kísérletek abból a célból, hogy a nemzet minden tagját magába foglalja az állam; a nem a saját nemzethez tartozó egyének kiűzése vagy erőszakos asszimilálása azért, hogy az ország etnikailag „megtisztuljon”; a más állam által gyakorolt politikai kontroll alóli elszakadási törekvések; illetve a kisebbségi lakosság arra való ösztönzése, hogy önként hazatelepüljön az anyaországába.

Európában ma a kormányzás „túlmutat a nemzetállamon”.¹³ Míg a kilencvenes években Slobodan Milošević arra törekedett, hogy

---

¹¹ Smith, Anthony D: *Nationalism: Theory, ideology, history*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 2001, 12, valamint lásd még: Barrington, Lowell W: “Nation” and “nationalism”: The misuse of key concepts in political science. *PS: Political Science and Politics* 1997, 30:4, 712–6.

¹² Gellner, 1983. A nacionalizmus szakirodalmának legátfogóbb interdiszciplináris összefoglalóját lásd: Smith, 1998. Lásd továbbá: Barrington, 1997; Barkin, J. Samuel – Cronin, Bruce: The state and the nation: Changing norms and the rules of sovereignty in international relations. *International Organization* 1994, 48:1, 107–30; Hobsbawm, E. J.: Ethnicity and nationalism in Europe today. *Anthropology Today* 1992, 8:1, 3–8.

¹³ Lásd Haas, Ernst B: *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1964; Krasner, Stephen D: *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press, 1999; Ruggie, John Gerard: Continuity and transformation in the world polity: Toward a neorealist synthesis. In Robert O. Keohane (ed.): *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, 1986. 131–57; Agnew, John: The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*. 1994, 1:1, 53–80.

etnikailag megtisztítsa az országát, és a szomszédok által birtokolt „etnikailag szerb” területeket az országhatárok erőszakos megváltoztatásával megszerezze, addig más európai államok (beleértve a poszt-milosevići Jugoszláviát is) más módokat találtak nacionalista céljaik előmozdítására. A „más utakat” azért alkalmazzák az államok és egyéb csoportok, mert egyre inkább egy EU-kormányozta Európa kontextusában kénytelenek működni, és ez a helyzet az egész kontinens politikai és gazdasági számításait átalakította.

Bővelkedünk nacionalizmustipológiákban: etnikai vs. polgári, forradalmi vs. ellenforradalmi, hivatalos vs. proto-nemzeti.¹⁴ Egyik sem ad kimerítő választ minden felmerülő kérdésre, de mindegyik hasznos gondolatokat fogalmaz meg a nacionalizmusok ontológiájáról, szereplőikről és következményeiről. A mi célunk az, hogy jobban megértsük a nacionalizmus és az európai integráció folyamata között fennálló kapcsolatot. Más tipológiáktól eltérően az általunk felállítottak kifejezetten az Európai Unión belüli nacionalizmustípusokat magyarázzák, azért, hogy jobban megértsük: mi történik a nacionalizmussal, ha a politikai-kulturális kongruencia jelentése megváltozik. Az európai népesség az Európai Uniónak köszönhetően a nemzetállami kereteket meghaladva létezik, ezért ez a tipológia az állami szuverenitást gyengíteni kívánó nemzeti csoportokat vagy kormányokat hasonlít össze olyanokkal, amelyek ennek ellenkezőjére törekcsenek, továbbá arra a kérdésre is keresi a választ, hogy mit jelent valójában az állami szuverenitás gyengítése. Vonzóbbá válik-e az individualista/liberális megközelítés és az európai identitás a csoportok számára, vagy továbbra is a partikuláris kulturális határok megerősítésére helyezik majd a hangsúlyt, esetleg megkísérlik kombinálni a két megközelítést? Az általunk megkülönböztetett négy nacionalista stratégia a következő: hagyományos, állam alatti, transzszuverén, protekcionista. A négy stratégiát tág fogalmak mentén definiáljuk, felvázoljuk versengő és egymást kiegészítő logikájukat, és mindegyikre hozunk példákat. Magyarország „virtuális nacionalizmusa,” amely jelenleg a legszisztematikusabban működő poszt-nemzetállami nacionalizmus a régióban, külön figyelmet érdemel. Mivel a magyar eset különösen

---

¹⁴ Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (eds.): *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 1994; Snyder, 2000.

jól megvilágítja a nacionalizmus és az integráció közötti kapcsolatot, ezért ezt a példát részletesebben tárgyaljuk. Mindemellett arra is kitérünk, hogy az új Európában milyen összjátéka van a nacionalizmusoknak. Ezt azon körülmények tárgyalásával fejtjük fel, amelyek a különböző típusú nacionalizmusok felemelkedéséhez vezettek, és amelyek az integrációs folyamat során hajlamosak kiváltani az átmenetet egyik nacionalizmustípusból a másikba.

Hagyományos nacionalizmus

Ahogy fentebb már kifejtettük, a nacionalizmus politikatudományi irodalma arra az Európában kialakult politikai stratégiára összpontosít, amely a nemzet politikai és kulturális határainak átfedését – más szóval a területileg szuverén, kulturálisan homogén nemzetállamot –, kívánja megteremteni vagy újratermelni. A nemzetállami megközelítést hagyományosnak nevezzük, mert a 19. és 20. század folyamán ez volt az államfejlődés domináns mechanizmusa Európában és a világ számos más részén. Woodrow Wilson gondolata például, miszerint a tartós béke és stabilitás a nemzeti önrendelkezésen alapszik, az I. világháborút követően győzedelmeskedett, és több olyan állam létrejöttét eredményezte, amely ma sorban áll az EU-tagságért. Továbbá a II. világháborút követő ázsiai és afrikai gyarmati felszabadulás is a nemzeti függetlenségi mozgalmak mentén bontakozott ki.

A szakirodalom bővelkedik a hagyományos nacionalizmus jellemzésében, így rámutat az eltérő politikai hagyományok különbözőségeire is, kiváltképp arra, hogy az államhoz viszonyítva a „nemzet” hogyan definiálódik az egyes esetekben.¹⁵ Az egyik leggyakoribb distinkciót az úgynevezett politikai és kulturális, vagy – a demokratizálódás keretében – a polgári és etnikai nemzetfogalom között teszi a szakirodalom. E szerint a dichotómia szerint bizonyos nemzetek a politikai közösség (állampolgárság) által határozódnak meg, míg más nemzetek a közös etnicitás alapján.¹⁶ Az Egyesült

---

¹⁵ Smith, 1998; Gellner, 1983; Hobsbawm 1990; Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991; Brubaker, 1996.

¹⁶ Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.

Államok klasszikus példája a polgári modellnek, hiszen minden amerikai állampolgár automatikusan az amerikai nemzet tagja, míg ettől eltérően az olyan országok, mint Németország, az etnicitásra helyezik a hangsúlyt az állampolgárság meghatározásánál. A politikai (vagy polgári) nemzethez való tartozás legalábbis elviekben önkéntes, és a nemzeti identitás könnyebben elsajátítható, az etnikai alapon meghatározott nemzetek pedig szükségszerűen zártabbak.¹⁷

Azt azonban már sok kutató bizonyította, hogy a nacionalizmus gyakorlata jóval komplexebb annál, mint amit ez a dichotómia sugall.¹⁸ Az éppen aktuális körülményektől (azaz: mik az állam területi érdekei; hol tart a terület és lakosság közötti kapcsolat megteremtésében vagy konszolidálásában; a nemzetközi környezet mit tesz lehetővé vagy mit szorgalmaz) függően a nacionalista politikai elitek és közszereplők egyszer a politikai, másszor a kulturális elemeit hangsúlyozzák a nemzethez tartozásnak. De végső soron minden nemzet egyszerre politikai és kulturális. Például történészek és politológusok egyaránt úgy jellemezték a 18. századi Franciaországot (ami sokak szerint a polgári nacionalizmus megtestesítője), mint ami agresszív, sőt, sokszor erőszakos kulturális politikájával teremtett „a parasztokból franciákat”.¹⁹

Történelmi szempontból a nemzetet az etnicitás alapján meghatározó agresszív kulturális politikák végigkísérték a

---

¹⁷ Greenfeld, Liah: *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992; Dieckhoff, Alain: La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel. *L'Année sociologique* 1996, 46:1, 43–55; Hastings, Adrian: *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

¹⁸ Dieckhoff, 1996; Brubaker, Rogers: The Manichean myth: Rethinking the distinction between “civic” and “ethnic” nationalism. In: Hanspeter Kriesi – Klaus Armingeon – Hannes Siegrist – Andreas Wimmer (eds.): *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Zurich: Verlag Rüegger, 1999, 55–71; Csergő Zsuzsa: National strategies and the uses of dichotomy. *Regio*, 2003. 3: 1.

¹⁹ Weber, Renate: Az anyaország és kisebbségei: Európai standardok. In Kántor Zoltán (szerk.): *A Státustörvény: Előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 36–56; Wardhaugh, Ronald: *Languages in Competition: Dominance, Diversity, and Decline*. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1987; Bourdieu, Pierre: *Ce que parler veut dire: L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard, 1982.

hagyományos nemzetállami fejlődést. Azonban a demokráciának a II. világháborút követő nyugati expanziója, és azzal párhuzamosan a nemzetközi stabilitás kívánalma és a kisebbségi jogok szavatolásának igénye elfogadhatatlanná tette a nemzetközi közösség számára az agresszív hagyományos nemzetépítés minden formáját (például az erőszakos határmódosításokat, a lakosság kitelepítését és a kikényszerített asszimilációt). Függetlenül attól, hogy hogyan definiálja a „nemzetet”, a hagyományos nacionalizmus napjainkban csak addig egyeztethető össze az „európai értékekkel”, amíg hajlandó a nemzeti sokszínűséget tolerálni az államhatárokon belül.

A legtöbb nyugat-európai állam, az EU-alapító Franciaországot és Németországot is beleértve, továbbra is érvényesíti a nemzeti elvet, és működtet olyan intézményeket, amelyek fenntartják a nemzetet a kívánt területen belül. Ugyanakkor Németország újraegyesítése óta a nemzetállamok létrehozására vagy megszilárdítására alkalmazott, fentebb bemutatott tradicionális nacionalista stratégiák már nem elsődlegesek a jelenlegi EU-tagállamok számára. A mai Európában azok a kormányok folytatnak hagyományos nacionalista politikákat, amelyek vagy új államokat irányítanak, vagy olyan, viszonylag régi államokat, amelyek drámai intézményi változásokon mentek keresztül a kommunizmus bukása után, és ezek a változások új lehetőséget teremtettek a többség-kisebbség nacionalista versengésére az állammal kapcsolatban. Emellett továbbra is vannak olyan állam alatti csoportok Európában, amelyek fenntartják az elszakadást célzó hagyományos nacionalista céljukat, mert meglátásuk szerint a lakóhely szerinti államuk idegen uralom alatt működik. Ilyen elszakadáspárti csoportok például az észak-írországi katolikusok vagy a spanyolországi baszkok.

Az újonnan függetlenné vált államokban – mint Horvátország, Észtország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Szerbia, Szlovákia – szintén a hagyományos nacionalizmus a domináns politikai stratégia. Bulgária és Románia ugyan idősebb államnak számít, de itt is uralkodó a nemzetállami politika. Ezen országok mindegyikére jellemző (Litvániát kivéve), hogy a politikai elit úgy tekint az országban élő és valamely szomszédos országra anyaországaként tekintő kisebbségre, mint a hagyományos nemzetállami projekt megvalósulását jelentősen hátráltató tényezőre. Ezekben az országokban a többségi politikai elit nemzetépítő stratégiája a

nemzet kulturális definícióján alapul, ezért jellemzően kulturális asszimilációs politikákat folytatnak.

Abban azonban fontos különbségeket találunk, hogy ezekben az országokban a nacionalista elitek milyen döntéseket hoztak a kommunizmus bukása óta. Egyrésztől mind a három föderatív államalakulat (Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) nemzeti választóvonalak mentén esett szét, Jugoszlávia szétesésekor pedig az új határok megállapítása erőszakos konfliktusok sorával járt. Másrészt viszont a régióban a legtöbb államépítési folyamat békés volt, és az európai integrációt tűzte ki célul.

Az elmúlt években több meggyőző magyarázat is született arról, hogy Jugoszlávia szétesése miért volt sokkal erőszakosabb, mint a balti államok leválása a Szovjetunióról, vagy mint Csehszlovákia kettéválása.²⁰ A nacionalizmus és a területiség elve mindegyik ország esetében alapvető fontosságú volt, mégis lényegi különbségek mutatkoztak abban, hogy ezek az elvek hogyan alakították a felbomlás folyamatát. Ellentétben a korábbi jugoszláv köztársaságokkal, Csehszlovákiában és a három balti államban a nemzeti csoportok különválasztása megtörténhetett anélkül, hogy ezek a csoportok egyazon házra tartottak volna igényt. (Noha az orosz kisebbségek száma jelentős a balti országokban, ők sokkal inkább bevándorló csoportokként viselkedtek. Ehhez hasonlóan sem a csehek, sem a szlovákok nem tartottak igényt azokra a területekre, amelyeken az államszövetség idején a másik nemzeti csoport lakott.) Azok a döntések, amelyeket a nemzetépítéssel kibontakozó konfliktusok során a domináns politikai elit meghozott, kritikusként bizonyultak abból a szempontból, hogy a szétválás békésen vagy erőszakosan történt-e meg. Ennek kiemelkedő példája volt a posztsovjett Oroszország, ahol a félelelemmel teli várakozásokkal ellentétben az a döntés született, hogy nem fojtják el erőszakkal a balti államok függetlenségét. A Baltikumban az elszakadás elfojtására alkalmazott erőszak – bár tragikus kimenetelű lett, de – még Gorbacsov idején is meglehetősen ritka volt. Ezzel szemben a szerb vezetés az erőszakot választotta, hogy megpróbálja egyben tartani Nagy-Szerbiát.

Az elit döntéseinek jelentősége az államépítés első fázisát követően sem csökkent. Ahol a nacionalizmus hagyományos formája

---

²⁰ Bunce, 1999; Beissinger, 2002.

dominált, ott a politikai elit alapvető szerepet játszott abban, hogy a többség-kisebbség viszonya konfliktusos vagy megegyezéses módon alakul-e. Azok a kormányok, amelyek a posztkommunista időszak elejétől kezdve csatlakozni kívántak az EU-hoz (mint Észtország, Lettország és Litvánia), hajlamosabbak voltak teljesíteni a nemzeti kisebbségek követeléseit, mint azok, amelyek a kulturális homogenitást fontosabb célnak ítélték az európai integrációnál (ilyen volt Szerbia, illetve Szlovákiában Vladimir Mečiar kormánya). A konfliktusos bolgár, román és szlovák kormányokat, amelyek a posztkommunista időszak első évtizedének jó részét uralták, az évtized végére konszenzuskereső kormányok váltották fel, amelyek együttműködtek a kisebbségek pártjaival, és hangsúlyozták az EU- és NATO-csatlakozás fontosságát. Észtország, Románia és Macedónia a kisebbségek nyelvi jogai és az állampolgárság kérdésében valószínűleg még sokkal kevésbé lett volna toleráns, ha az EU- és NATO-tagság nem lett volna kilátásban.²¹ Mečiar és Milošević után Szlovákia és Szerbia is hasonlóan reagált a Nyugathoz való csatlakozás ösztönzőire, bár mindkét országban felbukkannak egy virulensebb nacionalizmus maradványai.

Ezeket az eseteket az köti össze, hogy mindegyik ország továbbra is a nemzetállami modellben keresi a politikai-kulturális átfedés megvalósítását. E nacionalizmus logikája szerint az államok és állam alatti csoportok az EU-t sokkal inkább az államok kormánya közötti szövetségként értelmezik, amelyben az állami szuverenitás hangsúlyosan jelen van, és nem pedig egy teljesen integrált kultúra megvalósítására törekvő jelenségként. Ugyanakkor, összhangban az EU- és NATO-bővítés híveinek reményeivel, a keleti kormányok által folytatott hagyományos nacionalista célok meglehetősen visszafogottak, hiszen a tagjelöltek igyekeznek megfelelni az EU *acquis communautaire*-jének²² és/vagy a NATO tagsági

---

²¹ Csergő, Zsuzsa: *The politics of language and institutional legitimacy in Romania and Slovakia*. Doktori disszertáció, George Washington University, 2000; Wallander, Celeste A.: NATO's price: Shape up or ship out. *Foreign Affairs* 2002. 81:6, 2–8; Brusis, Martin: The European Union and interethnic power-sharing arrangements in accession countries. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2003, no. 1. Available at www.ecmi.de/jemie. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)

²² Az *acquis* az EU joganyagát jelenti, amely a tagállamok beegyezésével született, és jelenlegi terjedelme meghaladja a 800.000 oldalt.

akciótervének. A nacionalizmus hiánya viszont nem mindig jelent egyet az integrációpártisággal. Jó példa erre Fehéroroszország, amely Aljakszandr Lukasenka elnöklete alatt nem Európa-párti nacionalista stratégiát követett, hanem Oroszország felé kezdett orientálódni.²³

Állam alatti nacionalizmus

Az állam alatti nacionalizmus kategóriájába olyan csoportok tartoznak, amelyeknek nincs saját államuk, de egy meghatározott haza birtoklására jogot formálnak. Az EU-n belül „történelmi nemzeti kisebbségeknek” nevezzük azokat a közösségeket, amelyek történelmi kapcsolatot (egyres esetekben akár múltbeli államiságot) feltételeznek az általuk lakott területtel, és meg is különböztetik őket a relatíve újnak számító migráns csoportoktól.²⁴

Az ilyen európai közösségek megértéséhez hasznos a „hazai/szülőföldi közösség” fogalma. Ezek a közösségek azt a területet tekintik hazájuknak, amelyen már egy ideje élnek; általában az ezzel a hazával ápolttal kapcsolatot történetét historiográfiai, földrajzi és irodalmi módon is alá tudják támasztani; és a haza területén valamilyen fajta önkormányzatiságot szeretnének elérni. Számos esetben azonban egyazon területet több közösség is hazájának tekint.²⁵

Mivel az állam alatti nacionalizmus célja nem az önálló államiság, különbözik a hagyományos nacionalista kategóriába tartozó szeparatista mozgalmaktól. Az állam alatti nacionalista csoportok célja a politikai képviselő, illetve olyan intézmények fenntartása, amelyek a közösség kulturális reprodukcióját biztosítják. Nyugat-Európában a bajorországi, észak-rajnai-vesztfáliei, salzburgi, vallon és flamand állam alatti csoportok szilárdították meg magukat

---

²³ Fehéroroszország és a nacionalista, nyugatbarát Litvánia példájának kitűnő összehasonlítását lásd: Abdelal, Rawi: *National Purpose in the World Economy: Post-Soviet States in Comparative Perspective*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.

²⁴ Tabouret-Keller, Andrée: Western Europe. In Joshua A. Fishman (ed.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 334–52.

²⁵ A „hazai társadalom és bevándorló diaszpórák” közötti különbséget lásd: Esman, Milton J: *Ethnic Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1994. 6–7.

regionális szereplőkként, és transznacionális együttműködések révén igyekeznek erősebb képviselőket és több lehetőséget szerezni maguknak az Unió keretein belül. Az állam alatti csoportok közötti együttműködés egyre sürgetőbbé vált, amikor az Európai Unió megkezdte az alkotmányozási folyamatot. Ahogy az egyik képviselő mondta, mindegyik régió számára „adott egy hatásköri csomag, amelyet saját országuk alkotmánya, saját kormányuk és parlamentjük biztosít, valamint a lehetőség arra, hogy autonóm módon törvényeket léptessen életbe, gyakran akár ugyanazon a szinten is, mint a szuverén állam.”²⁶ Katalónia például felügyeli az oktatást, az egészségügyet, a kultúrát és a szociálpolitikai szolgáltatásokat, továbbá a regionális rendőrséget, amelynek a régióban erősebb a hatásköre, mint a központi állami rendőrségé. Ehhez hasonlóan a skót parlamentnek döntési joga van mezőgazdasági, oktatási, egészségügyi és lakhatási kérdésekben, Westminster pedig a költségvetést, a biztonságpolitikát és a szociális politikát felügyeli.²⁷

Ahelyett, hogy a hagyományos nacionalista projektekhez hasonlóan a függetlenségért harcolnának, ezek a régiók arra próbálják használni az Európai Uniót, hogy magasabb fokú önkormányzatiságot vívjanak ki. A Katalóniát 23 éve vezető Jordi Pujol a következőképpen fogalmazta meg ennek a stratégiának a lényegét: „Katalóniának kettős prioritása van: hogy nemzeti, nyelvi, kulturális és gazdasági entitásként megerősítse egyéniségét, és hogy hozzájáruljon Spanyolország, mint nagyobb egész fejlődéséhez.” Azt is hozzátette: „Itt ez egy világos példája annak, hogy a mi nacionalizmusunk konstruktív és pozitív. Mi mindig is nagyon

---

²⁶ Colloquium of the Constitutional Regions: *Reinforcing the role of the constitutional regions in Europe*. Brussels, 2001. február 22. www.flanders.be/public/authority/government/news/index.asp. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)

²⁷ Martínez-Herrera, Enric: From nation-building to building identification with political communities: Consequences of political decentralisation in Spain, the Basque Country, Catalonia, and Galicia, 1978–2001. *European Journal of Political Research* 2002. 41:4, 421–53; Kymlicka, Will: Multiculturalism and minority rights: West and East. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002. no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.); Alvarez, Lizette: Hopes ebbing for Scottish parliament. *The New York Times*, 28 February, 2003, A10.

Európa-pártiak voltunk – már 30 éve is, amikor Spanyolország még Európa-ellenes volt.”²⁸ Egy másik regionális képviselő a jövő kapcsán úgy érvelt: „Az állampolgárok érdekeit az Európai Parlament képviseli, a tagállamok érdekeit a Tanács, az ’általános európai érdekeket’ pedig a Bizottság. A régióknak viszont még nincs elég beleszólásuk a döntéshozatali folyamatba.”²⁹ Az egyik konkrét cél az Európai Bírósághoz való ugyanolyan közvetlen hozzáférési jogosultság elérése volt, amilyennel a tagállamok rendelkeznek abban az esetben, ha kompetenciájukat megsérti az Európai Unió.³⁰

A régióknak ezt a transznacionális együttműködését az elmúlt évtizedben az Unió mint szupranacionális intézmény tette lehetővé. Devashree Gupta úgy fogalmaz: „Azáltal, hogy transznacionális hálózatok létrehozására bátorít, az EU szövetségesként viselkedik; azáltal, hogy a hálózatok megalakulásához politikai teret biztosít, az EU segítőként viselkedik; azáltal pedig, hogy a nacionalisták számára fontos területeken szakpolitikai kompetenciával rendelkezik, az EU mobilizációs célpontként viselkedik.”³¹

Az állam alatti nacionalisták abban bíznak, hogy az Európai Unió gyengíteni fogja a központi kormányzatok hatalmát, és így a régióknak nagyobb terük lesz nacionalista programjuk képviselőtére.

---

²⁸ Championing the Catalan nation: President Jordi Pujol fights on to strengthen his region’s autonomy. *The Washington Times*, 28 January, 1999. www.internationalsspecialreports.com/archives/99/spain/21.html. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)

²⁹ Dewael, Patrick: Welcoming speech, *Colloquium of the Constitutional Regions*. 2001. www.flanders.be/public/authority/government/news/colloquium.pdf. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.) A gazdaságpolitika koordinálása céljából Katalónia, Lombardia, Baden-Württemberg és Rhône-Alpes 1988-ban létrehozott egy egyesülést. Lásd Anderson, James – Goodman, James: Regions, states, and the European Union: Modernist reaction or postmodernist adaptation? *Review of International Political Economy* 1995, 2:4, 600–31.

³⁰ Erről a követelésről lásd pl.: Generalitat de Catalunya: *Eighty proposals for a new Europe: Conclusions and proposals from the Catalan convention to debate the future of the European Union*. 2003. január. europa.eu.int/futurum/documents/other/oth010103_2_en.pdf. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)

³¹ Gupta, Devashree: *Nationalism in a transnational age: Regional nationalist networks in the European Union*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1., 17.

Hangsúlyait tekintve tehát ez a típusú nacionalizmus hasonlít a transzszuverén nacionalizmushoz (lásd alább), hiszen az Unióra inkább a nemzetek, semmint az államok szövetségeseiként tekint. Ezzel a megközelítéssel nem minden régió lesz szükségszerűen elégedett a jövőben, viszont az állam alatti nacionalizmus képes átmenni hagyományos szeparatista nacionalizmusba, ebben pedig az Uniónak is fontos lehet a szerepe. A Skót Nemzeti Párt (SNP) például egy idő után az EU-ra már nem úgy tekintett, mint a függetlenség kivívásának akadályára, hanem mint olyan közegre, amely segít az államiséget életképes opcióvá tenni. A közös piac miatt például az Unió belüli függetlenség ellenére is folytonos lenne Skócia hozzáférése az angol piachoz. Ez a lehetőség a hetvenes években még nem volt adott, így a függetlenségért ezt a potenciálisan súlyos árat meg kellett volna fizetni. Ezen felül, az SNP értelmezése szerint, Skóciának EU-tagállamként nagyobb politikai befolyása lenne. Egy kutató szerint a munkáspárti és SNP-szavazók számára „az önkormányzatiság követelése és az EU-pártiság pozitív módon fonódott össze a kilencvenes évekre, ami a teljes ellentétje az 1979-es szituációnak, amikor is az önkormányzatiság támogatása és az EU-pártiság között negatív összefüggés állt fent.”³² Amennyiben az SNP kormányzati többséget szerez, lehetséges, hogy népszavazás útján az elszakadáshoz is megszerzi a választók támogatását, és ezáltal a hagyományos nemzetállami modellben megvalósítja a kitűzött célját.³³ Az ilyen elsőprő változásokat kiváltó tényezőket vizsgálva a kutatók arra jutottak, hogy az intézményi struktúrák (például a választási rendszer) relevánsak lehetnek. John Ishiyama és Marijke Breuning az európai politikáról szóló tanulmányukban mellett érveltek, hogy az arányos képviseleti rendszer hajlamosabb radikalizálni a nacionalista programokat, mert nagyobb lehetőséget biztosít a parlamentbe való bekerülésre, míg az egyszerű többségi választási

---

³² Dardanelli, Paolo: *Does supra-national integration fuel sub-national demands for self-government? Evidence from a comparative analysis of Scotland over time*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1., 19.

³³ Lásd pl. Duncan, Alison: *The changing nature of sovereignty. Speech to the Association of Third World Affairs*, Washington, D.C., 2001. július 10.; illetve Elcock, Howard – Keating, Michael (eds.): *Remaking the Union: Devolution and British Politics in the 1990s*. London: Frank Cass Publications, 1998.

rendszerek inkább mérsékelt irányba terelik ezeket a programokat. Érvelésük szerint a választási rendszer típusa „meghatározza annak esélyét, hogy egy etnopolitikai párt képviselőhöz juthat-e”, illetve, hogy „a párt széles támogatottságú és mérsékelt marad-e, vagy pedig széttöredezik és radikalizálódik.”³⁴

Transzszuverén nacionalizmus

A transzszuverén nacionalizmus azokra a nemzetekre alkalmazható, amelyek a jelenlegi államhatárokon átnyúlnak, de a határmódosítás céljáról letettek – elsősorban azért, mert a mai Európában ennek túl nagy lenne az ára. A II. világháborút követően Európában a stabilitásnak döntő jelentősége volt, ezért a nemzetközi rendszer nem legitímálta új nemzetállamok létrejöttét a kontinensen, hanem a meglévő államhatárokon belüli nemzeti homogenizációs politikákat támogatta. Az európai államhatárokat később az 1975-ös Helsink-i Záróokmány törvénybe is iktatta, így a határmódosításokra már csak békés módon volt lehetőség.

A hidegháború végét és a kommunista államszövetségek összeomlását követően a nemzetközi közösség ismét jóváhagyta, hogy új államok alakuljanak, méghozzá olyan nemzeti határvonalak mentén, amelyek a kommunista államszövetségek idején is fennmaradtak és újratermelődtek. Így például Grúziát és Bosznia-Hercegovinát elismerte a nemzetközi közösség, de a korábbi szovjet vagy jugoszláv köztársaságokon belüli entitásokat, például Csecsenföldet vagy Koszovót, nem ismerte el. A kilencvenes évek véres konfliktusai Csecsenföldön és a Balkánon megmutatták, hogy a hagyományos, szeparatizmussal vagy határváltozással járó nacionalizmusnak még mindig túl nagy ára van Európában. A transzszuverén nacionalizmus elragadja azt a hagyományos súlypontot, hogy a politika nemzeti vonalak mentén kell, hogy szerveződjön, de ahelyett, hogy területi változásokkal vagy lakosságtelepítéssel hozna létre nemzetállamot, a nemzeti centrum

---

³⁴ Ishiyama, John T. – Breuning, Marijke: *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 1998, 166.

intézményeket hoz létre, amelyek a létező államhatárokon átívelően fenntartják és reprodukálják a nemzetet.³⁵

A transzszuverén nacionalizmusra példa Ausztria II. világháborút követő politikája az olaszországi Dél-Tirol tartományban élő németajkú közösség felé, Oroszország politikája a volt szovjet köztársaságokban (Lettország, Ukrajna) élő orosz etnikumú közösségek felé, vagy Románia politikája a moldovai románok felé. (Az utóbbi példa nem teljesen egyértelmű: míg Magyarország kétoldalú szerződésekben hivatalosan is lemondott a szomszédos országokkal szembeni területi igényeiről, addig Románia ezt csak Ukrajnával kapcsolatban tette meg, Moldovával nem.) A moldáv kormány próbálja rávenni a román kormányt, hogy írjanak alá barátsági szerződést, de ennek megvalósulása hosszú ideje csúszik amiatt, mert Románia ragaszkodik egy olyan paragrafus beleírásához a Molotov-Ribbentrop paktumról, amely érvénytelenítene a Szovjetunió moldovai területszerzését Romániától. A moldáv kormánynak nem áll érdekében egy ilyen paragrafus beillesztése, hiszen az ő nézőpontjukból a szerződés hatásköre éppen az, hogy a köztársaság önálló államiségét megerősíti. A bukaresti román elit viszont a romániai és a moldovai románokat egyazon román nemzet tagjának tekinti, és sokan örömmel látnának egy hagyományos megoldást, azaz egy határmódosítással vagy egyesüléssel létrejövő Nagy-Romániát.³⁶ Az egyesüléspárti mozgalom ezidáig sikertelen volt, és román kormányzati politikusok sem jelentettek be területi egyesítési programot, hiszen szeretnék lezárni a NATO- és EU-csatlakozási folyamatot. Így a területi egyesülés helyett inkább transzszuverén nemzetpolitikát folytatnak, amellyel a két társadalom

---

³⁵ Itt ismét hasznos Brubaker (1996) fogalma a nemzetről, mint intézményesített formáról. Brubaker emellett számításba veszi a „triadikus nexust” vagy „kölcsonösen egymástól függő viszonyrendszert,” amely két szomszédos állam és egy olyan nemzeti kisebbség között áll fenn, amelyik az egyik államban él, de kulturálisan a másikhoz „tartozik”. Ugyanakkor Brubaker nem építette bele ebbe a kapcsolati modellbe a tágabb, európai integrációs dinamikát, és annak hatását a nacionalista stratégiákra.

³⁶ BBC Monitoring Service, U.K. edition: *Moldova-Romania summit to focus on friendship treaty*. 9 February, 2001; BBC Monitoring Service, U.K. edition: *Romanian president promises “special attention” to ethnic Romanians in Ukraine*. 31 January, 2001.

közötti interakciót erősítik, valamint a moldovai románok számára lehetővé tették a román állampolgárság megszerzését.

A moldovai románajkú közösség eddig csekély érdeklődést mutatott a romániai politikai elit nemzetépítő törekvései iránt. Habár továbbra is a hagyományos nemzetállami terv (és benne a központosítás és a kulturális homogenizáció) marad a román kormány domináns nemzeti stratégiája, ezzel egyidejűleg a román politikai elit nemzetpolitikát folytat a határon túli, elsősorban Moldovában, de az Ukrajnában élő románok felé is. A román eset rámutat arra, hogy a transzszuverén nacionalizmus sikerének egyik feltétele, hogy a nacionalista központ stratégiáját a határon túli nemzeti kisebbség is magáénak érezze. Ha azonban a határon túli kisebbséget nem mobilizálják, akkor a transzszuverén nacionalizmust nehéz, vagy akár lehetetlen kivitelezni.³⁷ Ehhez a nemzetépítő stratégiához szükséges egy határon túli közösség, amely ugyanazon kulturális nemzet részének tekinti magát, és szükséges egy nemzeti központ is, amely mind kulturálisan, mind gazdaságilag vonzó a kisebbség számára.

Moldovában a transzszuverén nemzeti mobilizáció gyengeségének az a legfőbb oka, hogy a romániai központ kudarcot vallott az egységes román nemzettudat kialakításában. A modern román államnak 19. század végi megalakulásakor részét képezte Moldova.³⁸ Hiába kezdte meg a nemzetépítést a központi román politikai elit, Cristina Petrescu szerint a moldovai területeken élő románajkú népességet nem érdekelte a román nemzeti lét, mert nagyon szegények voltak (és a román központ nem javított a gazdasági helyzetükön), és többnyire írástudatlanok is (így a román nemzetesítő oktatási politika alacsony határfokkal bírt). Másképpen fogalmazva, a késő 19. századi román állam nem tudta sikerrel alkalmazni a „modernizációval kulturális homogenizációt” képletét ebben a régióban.³⁹

---

³⁷ A mobilizáció fontosságáról a nacionalizmus sikerében lásd: Beissinger, 1996.

³⁸ Kiváló átfogó tanulmányt írt Moldováról King, Charles: *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. Stanford: Hoover Institution Press, 2000.

³⁹ Petrescu, Cristina: *Contrasting/conflicting identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested*

Az 1990 utáni magyar kormány nemzetépítő stratégiája kifejezetten jó példája a transzszuverén megközelítésnek. A magyar politikai elit szeme előtt olyan nemzet lebegett, amelyet intézmények kötnek össze a határok felett. Magyarország határain kívül közel 3 millió magyar etnikumú személy él, akik az egységesült Európában az egyik legnagyobb történelmi kisebbségi csoportot alkotják majd. A magyar esetben a hagyományos nacionalizmus a magyar nemzet államát akarná létrehozni vagy területi revízióval (hasonló módon, ahogyan a szerb állam akarta egyesíteni az összes szerbet), vagy bevándorláspolitikával (hasonlóan ahhoz, ahogy Nyugat-Németország támogatta a német nemzetiségűek hazatelepülését a II. világháború után), párosulva az országban élő kisebbségek asszimilálásával. De ilyen politikák helyett a posztkommunista magyar kormány belföldön inkább toleráns kisebbségi politikát, a határon túli magyarok irányába pedig nem hagyományos nemzetpolitikát folytatott.⁴⁰ E mögött a nacionalizmus mögött az a logika áll, hogy a nemzeti célok úgy valósíthatók meg a legjobban, ha Magyarország és a szomszédai is EU-tagokká válnak, és így az államhatárok eltűnnek. Ily módon ez a nemzeti program közel áll az állam alatti nacionalizmushoz, de más a kiindulópontja: a transzszuverén nacionalizmust az a nemzeti központ irányítja/vezeti, amely egyben az állam politikai központja is.

1990 óta a magyar kormányok intézmények (kormányzati ügynökségek, kormányzati pénzből működő alapítványok) sorát hozták létre, amelyek összekötik a szomszédos államokban élő magyarokat Magyarországgal, és arra ösztönzik őket, hogy a „szülőföldjükön” maradjanak magyarok; vagyis álljanak ellen az asszimilációnak, és maradjanak a magyar nemzet tagjai ott, ahol élnek, ahelyett, hogy Magyarországra költöznének.⁴¹ Bizonyos

---

Identities: Romanian and Hungarian Case Studies. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 153–78.

⁴⁰ Magyarország kisebbségpolitikájáról lásd: Bodáné Pálud Judit: Egy törvény története. *Regio*, 1993/3, 182–92; Németh Zsolt: Vezérszónoklat a kisebbségi törvényről. *Pro Minoritate* 1992. 13:4, 30–3; Tilkovszky Loránt: Nemzetiség és magyarság: Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest: IKVA, 1994; Radó Péter: The public use of minority languages in Hungary. *Regio*, 1994. 130–40.

⁴¹ Csergo, Zsuzsa – Goldgeier, James M.: Virtual nationalism. *Foreign Policy* 2001, 125 (July–August), 76–7.

politikai vezetők, például a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) politikusai üdvözléneek egy határmódosításokkal létrehozott magyar nemzetállamot, de az ilyen hangok jelenleg nem képviselnek jelentős politikai erőt Magyarországon. A legtöbb magyar politikus tisztában van azzal, hogy a revizionizmus a II. világháború utáni nemzetközi rendszerben, és kiváltképpen Európában továbbra is elfogadhatatlan javaslat.⁴² A MIÉP következetesen alacsony támogatottsága (főként a nyugat-európai, hasonló jobboldali pártok támogatottságával összehasonlítva) azt mutatja, hogy a magyar közvélemény számára a revízió gondolata nem vonzó. A Romániával szembeni revízió például azt jelentené, hogy az Erdélyben élő több mint hat millió román is Magyarországhoz kerülne, akik így Magyarország lakosságának több mint egyharmadát tennék ki. Igen szélsőséges képzelőerő kell ahhoz, hogy valaki azt állítsa, hogy egy ilyen változás stabil magyar nemzetállamot eredményezne – vagyis azt, ami a hagyományos nacionalizmusnak ideális esetben az eredménye.

A magyar transzszuverén nemzeti stratégiának három fő, egymással szorosan összefonódó komponense van: (1) intézményi hálózat, amely a határon túli magyarokat összeköti a magyarországiakkal, és erősíti a Magyarország határain kívül élő magyarok politikai, szociális és gazdasági helyzetét; (2) a különböző, helyi és regionális kisebbségi magyar autonómiakövetelések támogatása; (3) Magyarország és a szomszédos államok EU-csatlakozásának előmozdítása. Ez a nemzeti stratégia koherens elvárásokat tükröz. Ha Magyarország összes szomszédjával együtt EU-taggá válik, akkor az Európai Unió a jelenlegi állampolgársági határokat meg fogja szüntetni. Egy szupranacionális, decentralizált struktúrában, amely lehetővé teszi erős regionális intézmények létét, a magyarok úgy élhetnek, mintha semmilyen politikai határ nem választaná el őket.⁴³ A magyar politikai diskurzusban ez az

---

⁴² Noha a posztkommunista Közép-Kelet-Európában számos határmódosításra volt példa, az új államok határai mindig korábban létező területi határvonalak mentén lettek meghúzva a föderális államok széthullásakor. Bunce, 1999.

⁴³ BBC Monitoring Service U.K. edition: *Premier outlines Hungarian idea on future European Union*. 29 July, 2001 és Kántor, Zoltán: Nationalizing minorities and homeland politics: The case of the Hungarians in Romania. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and*

elképzelés úgy jelenik meg, mint a létező államhatárok virtuálissá tételének igénye. Ha megkérdeznénk egy magyar politikust, hogy a „határok nélküli” Európában mi lehetne a hatalom új mintázata, minden bizonnyal azt válaszolná, hogy a több központtal és többféle lojalitással bíró „régiónok Európája”, John Ruggie modern középkor-elképzeléséhez hasonlóan.⁴⁴ Ebben a megközelítésben a határon túli magyarok Budapestet a nemzeti központjuknak tekinthetnék; Pozsonyt, Bukarestet vagy Belgrádot az államuk fővárosának; Kolozsvárt, Újvidéket és más városokat saját regionális központjuknak stb.

Az a nyelvezet, amit a magyarok az intézményi autonómiáért való érvelésükben használnak, nagyban támaszkodik olyan fogalmakra – regionalizmus, decentralizáció, szubszidiaritás –, amelyek széleskörben elfogadottak Nyugat-Európában. Magyar kormányzati tisztviselők lobbiztak nemzetközi fórumoknál (például az Európa Tanácsnál vagy az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnél) a kisebbségi magyar pártok érdekében, és ezen közösségek helyi és regionális önkormányzatisághoz való jogáért való érvelésükhöz felhasználták a decentralizáció és regionalizmus irányába mutató általános európai trendet.⁴⁵ A Magyarországgal szomszédos országokban azonban nincs olyan jelentős többségi politikai párt, amely támogatná a magyar kisebbségek által elképzelt autonómiamodelleket. A legtöbb szomszédos kormány vonakodva és igen lassan hajlandó csak az adminisztratív, gazdasági és kulturális politika centralizált ellenőrzésétől elmozdulni a hatalom regionális vagy helyi szintre való delegálása felé. Az ukránok, horvátok, szlovének és szlovákok jelenleg konszolidálják új államukat. A szerbek, Magyarország déli szomszédai pedig Jugoszlávia felbomlását követően több terület felett veszítették el az ellenőrzést, mint amennyinek a feladásával előzőleg számoltak.

A folyamatos feszültség Magyarország és szomszédai között rámutat a nehézségre, ami a határok egyoldalú „virtualizálásával” jár a magyar politikai elit számára egy olyan régióban, ahol az államok nem érdekeltek abban, hogy szuverenitásuk Magyarország javára

---

Hungarian Case Studies. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 249–74.

⁴⁴ Ruggie, 1986.

⁴⁵ Interjú Tabajdi Csabával, a Határon Túli Magyarok Hivatalának vezetőjével. Készítette: Csergő Zsuzsa, Budapest, 1996. június 10.

gyengüljön. Ehhez hasonlóan a regionalizmust és a helyi autonómiát sem lehet sikeresen promotálni olyan kormányok ellenében, amelyek kifejezetten ellenzik ezeket a folyamatokat. Ugyanakkor Magyarország legtöbb szomszédja szeretne EU-taggá válni, reményt adva ezzel a magyaroknak, hogy a csatlakozás és integráció folyamata során a decentralizáció és a regionalizmus mégis csak győzedelmeskedik az olyan államokban is, amelyekben jelenleg a hagyományos nemzetállami stratégia az uralkodó ideológia. Ebből kifolyólag Magyarország támogatja szomszédai EU-tagságát.

Azonban a bővítésről szóló döntéseket nem Budapesten hozzák. Noha az EU (még a 10 államot érintő 2004-es bővítést követően is) támogatja az újabb keleti bővítést, a jelentkezőkkel továbbra is egyesével fog foglalkozni, márpedig Magyarország néhány szomszédjának kevés esélye van arra, hogy a közeljövőben tagországgá váljon. Szlovákia és Szlovénia Magyarországgal együtt 2004-ben fog belépni az Unióba, de Románia legalább 2007-ig biztosan nem lesz tag, Horvátország, Ukrajna és Szerbia pedig csak jóval később tud – ha egyáltalán – majd csatlakozni.⁴⁶ Ha Magyarország taggá válik úgy, hogy közben néhány szomszédja nem csatlakozik az EU-hoz, akkor olyan helyzetben találja magát, ahol a szuverenitása meggyengült, de a tagságtól remélt közös nemzeti jót – a magyarok közötti szociális és gazdasági interakciót nehezítő akadályok lebontását – nem kapta meg. Emellett a magyar kormány el fogja veszíteni a határon túli magyarokkal való „foglalkozás” hagyományos módozatai feletti autoritását is.⁴⁷ Egyebek mellett például el kell fogadnia egy esetleges uniós bevándorláspolitikát, valamint bizonyos mértékig veszíteni fog a külpolitika irányítása feletti befolyásából, ezzel együtt pedig a szomszédokkal való kétoldalú tárgyalások feletti szabadságából is.

Ezekkel a következményekkel számolva a magyar kormány módot keresett arra, hogy a szomszédos országokban élő magyarokat

---

⁴⁶ Az EU-csatlakozók kiválasztásának problémáiról lásd. Batt, Judy – Wolczuk, Kataryna: Keep an eye on the East: The European Union should not ignore regions that fall outside its plans for enlargement. *Financial Times*, 23 February, 2001, 15.

⁴⁷ A magyar alkotmány 6(3) cikke deklarálja a magyar kormány felelősségvállalását a határon túli magyarokkal szemben. A Magyar Köztársaság Alkotmánya 1998. Ezt a felelősséget a mindenkori magyar kormányok mindig kifejezésre juttatták, ami néha heves ellentéteket eredményezett a régióban.

„virtuálisan” bevigye az Európai Unióba, akkor is, ha az ő lakóhely szerinti országuk kívül marad az EU-bővítésen. A kettős állampolgárság megadása (amit néhány szomszédos ország, például Románia vagy Horvátország nemzetpolitikája alkalmaz) kevés politikai támogatottságot élvez Magyarországon.⁴⁸ Orbán Viktor (1998 és 2002 között miniszterelnök) pártja ezért a 2001-ben elfogadott, a Szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény keretében talált alternatív megoldást erre a kérdésre.⁴⁹ A gyakran csak státustörvénynek nevezett szabályozás a magyar transzszuverén nemzeti program lényegét fogalmazza meg. Intézményesíti a magyar nemzet tagjai közötti kapcsolatot államhatárokon átívelően; a határon túli magyarok szülőföldjükön való helyzetének megerősítéséhez segítséget ad (és a többségi nemzethez való asszimilációt gátolja); és megteremti az alapokat az egész magyar nemzet jövőbeli EU-tagságához. Orbán az európai integráció kontextusába helyezte a törvényt:

„Meggyőződésem szerint a státustörvény számos európai mércével mérhető újdonságot alkalmaz, körvonalazza a magyar koncepciót a jövő Európájáról. De Gaulle idején a franciák azt gondolták, hogy az Európai Uniónak az ide tartozó államok uniójának kellene lennie. Kohl kancellár idején a németek azt találták ki, hogy az EU a régió Európája kell hogy legyen. Mi, magyarok azt a gondolatot bocsátottuk vita tárgyává, hogy a jövő Európája legyen a közösségek Európája, beleértve a nemzetek közösségét is. Erről szól a státustörvény.”⁵⁰

---

⁴⁸ A kettős állampolgárság kérdéséről az Európai Unióban lásd: Howard, Marc Morje: *One person, two votes? Dual citizenship in the countries of the EU*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1.

⁴⁹ A törvényt lásd: Határon Túli Magyarok Hivatala: *A szomszédos államokban él magyarokról szóló törvény*. 2003. február 10, www.htmh.hu./torveny.htm. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.), vonatkozó dokumentumok és egyéb irodalom. A törvény posztmodern vonatkozásait tárgyalja: Fowler, Brigid: *Fuzzing citizenship, nationalising political space: A framework for interpreting the Hungarian “status law” as a new form of kin-state policy in Central and Eastern Europe*. Working Paper 40/02 of the ESRC One Europe or Several? research programme, 2002. www.one-europe.ac.uk/pdf/w40fowler.pdf. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)

⁵⁰ BBC Monitoring Service, 2001b

A nemzeti közösségek Európájának víziója nem magyar találmány. Adrian Năstase román miniszterelnök hasonló célokat fogalmazott meg, amikor azt mondta, „az Európai Unió a nemzetek uniója lesz, nem pedig a nemzetellenes integráció uniója”.⁵¹ A nemzeti közösségek fenntartására való törekvés Európa-szerte közös szálként jelenik meg a kulturális reprodukció különböző folyamataiban.⁵²

A magyar státustörvény körüli folytatódó viták előrevetítik az európai integráció kihívásait az eltérő és egymással versengő nemzeti célok hátulütőivel kapcsolatban. A törvény Magyarországon politikai vitát generált, és két szomszédos ország – amelyben nagyszámú magyar kisebbség él – vehemensen tiltakozott ellene. A román és a szlovák kormányok amiatt kritizálták a törvényt, mert az gyengíti kizárólagos szuverenitásukat a magyar etnikumú állampolgárok felett, és diszkriminatív a szomszédos országokbeli többségi nemzet tagjaival szemben. Nem meglepő módon a státustörvény mélypontra juttatta Magyarország kapcsolatát a szomszédos országokkal, főként Romániával és Szlovákiával.⁵³

Az Európai Bizottság a demokrácia érvényesítésére a jog eszközeivel (ismertebb nevén: Velencei Bizottság) jelentésben válaszolt a státustörvény körüli feszültségekre. A jelentésben arra szólította fel a magyar kormányt, hogy kövesse a bevett „európai normákat,” és politikáiról egyeztessen azokkal a szomszédos államokkal, amelyekben magyarok élnek. Hogy az „európai sztenderdeket” definiálni tudja, a Bizottság összevetette a magyar státustörvényt a határon túli kisebbségeknek valamilyen előnyt

---

⁵¹ Pârâianu, Râzvan: National prejudices, mass media, and history textbooks: The Mitu controversy. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 93–117, 105.

⁵² A nacionalizmusról és kulturális reprodukcióról lásd: Schöpflin, 2000.

⁵³ Határon Túli Magyarok Hivatala: *A szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvényjavaslat részletes vitája az Országgyűlés 2001. május 29-ei ülésnapján*, www.htmh.hu/reszletes.htm. (letöltés ideje: 2003. november 18.); Reuters: *Slovaks, Czechs quit talks in protest at Hungary*. 22 February, 2002; BBC Monitoring Service, U.K. edition: *Slovakia, Romania to coordinate solutions dealing with Hungary's Status Law*. 26 April, 2002. A törvény átfogó tárgyalását lásd: Kántor Zoltán (szerk.): *A Státustörvény: Előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

biztosító, hasonló európai jogszabályokkal (köztük a szlovákkal is), és megfogalmazott néhány módosítási javaslatot a magyar jogszabályhoz.⁵⁴ Válaszul arra a kritikára, hogy a státustörvény Magyarország területén külföldi állampolgároknak magyar identitásuk apropóján biztosít gazdasági kedvezményeket, és ezáltal diszkriminálja a szomszédos országok többségi nemzethez tartozó állampolgárait, a magyar kormány kétoldalú megállapodást írt alá Romániával a román állampolgárok munkavállalási kedvezményeinek kiterjesztéséről.⁵⁵

A magyar státustörvényt övező regionális vita rámutat a tanulmány által bemutatott nacionalizmustípusok közötti komplex összjátékra. A magyar státustörvény a koherens transzszuverén nemzeti stratégia része, amelyben az állampolgárság helyett a nemzeti identitás jelenti a szociokulturális szerveződés elsődleges alapját. A státustörvény a közös magyar nemzeti létet támogatja a Kárpát-medencében (amit a magyarok történelmi hazájuknak tekintenek), közös szociokulturális és gazdasági intézményekkel. Egy alternatív nemzeti stratégia a magyar nemzet definícióját Magyarországra szűkítené, és a külföldön élő magyarokat „magyar etnikumú csoportoknak”, nem pedig az egységes magyar nemzet részének tekintené. Ebben az értelemben a státustörvény egy fontos megnyilvánulása a magyar nemzetépítésnek.⁵⁶ De nem a magyar kormány az egyetlen döntő tényező a nemzeti projektben. A nemzeti központ gazdasági vonzereje egy fontos összetevője a transzszuverén nacionalizmusnak, olyan esetekben is, ahol a határon túli nemzeti csoportokban egyébként erős a közös nemzeti identitástudat. Az ausztriai és szlovéniai magyarokat például sokkal kevésbé érdekli a magyar kormány nemzetépítő politikája, mint a kevésbé jómódú

---

⁵⁴ A szóban forgó sztenderdek meghatározásának nehézségeiről lásd: Weber, 2002.

⁵⁵ Határon Túli Magyarok Hivatala: *Memorandum of understanding between the government of the Republic of Hungary and the government of Romania concerning the law on Hungarians living in neighbouring countries and issues of bilateral co-operation*. Budapest, 2001. december 22., www.htmh.hu./dokumentumok/memorandum.htm. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.); A kormány előtt a státustörvény. *Népszabadság*, 2001. március 2.; Pfaff, William: Peacemakers show the way. *International Herald Tribune*, 19 March, 2002. www.iht.com. (letöltés ideje: 2003. november).

⁵⁶ Schöpflin, 2002; Kántor, 2002.

országokban élő magyarokat. (Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a magyar kormány sem különösebben érdekelt az ausztriai és szlovéniai magyarok mobilizálásában.) Ehhez hasonlóan az Oroszország határain túl élő orosz közösségek mobilizációs foka nagyban függ attól, hogy gazdasági fejlettségük az Oroszországban élő oroszokéval összehasonlítva milyen mértékű. A moldovai oroszok például sokkal jobban mobilizálhatóak, mint a balti országokban élő oroszok, utóbbiak esetében ugyanis a látványos gazdasági konjunktúra miatt megerősödött az integráció és a maradás iránti vágy.

A protekcionista nacionalizmus

A fent tárgyalt három nacionalizmusnak velejárója, hogy hierarchiát állítanak fel olyan nemzeti entitások között, amelyek történelmileg osztoztak bizonyos európai területeken. A nacionalista stratégiát folytató (államközpontú vagy állam alatti) többségi és kisebbségi entitások többsége (ha nem az összes) egyúttal taggá szeretne válni a közös európai intézményi keretben és kultúrában is. A II. világháború óta azonban Nyugat-Európa egyre növekvő számú bevándorlót vonz a világ más részeiről, ez a folyamat pedig (a globális gazdasági és politikai rendszerben végbemenő változások ellenére) egy újabb típusú, nem hagyományos nacionalizmust idézett elő Európában. Ez a protekcionista nacionalizmus, amely leginkább a kiszámíthatatlanságból eredő félelemből táplálkozik a gyors demográfiai, faji és kulturális változást átélő társadalmakban. Ez a típusú nacionalizmus az olyan országok többségi állampolgáira jellemző, amelyek hosszabb ideje élveznek effektív szuverenitást a saját területük felett, és amelyek eddig sikeresek voltak a lakosság nagyrésze által magáénak vallott nemzeti kultúra újratermelésében.⁵⁷ Tehát ez a fajta nacionalista projekt nem azt a célt kívánja elérni, hogy hatalmat szerezzen egy olyan politikai tér felett, amelyen jelentős számban él egy (történelmi) nemzeti csoport, hanem azt, hogy egy már meggyökeresedett nemzeti kultúrát megőrizzen a bevándorlás és a felgyorsult társadalmi változások ellenében.

---

⁵⁷ Billig a „banális nacionalizmus” fogalmat használja a régóta működő demokratikus társadalmak hétköznapi nacionalizmusára. Lásd: Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London: Sage Publications, 1995.

Ez a politikai stratégia – amelyet gyakorta szélsőjobboldaliként, neofasisztaként, vagy kevésbé erőszakos formájában „ultrakonzervatívként” jellemeznek – a nemzeti kultúrát és teret, valamint a nemzeti reprodukció folyamatát kívánja megővni olyan csoportoktól és intézményektől, amelyek drámai változásokkal fenyegetnek.⁵⁸ A protekcionista nacionalisták tipikusan a nyugat-európai államokban (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország), vagyis már EU-tagsággal rendelkező államokban élnek. A posztkommunista európai országok mindezülig nem bizonyultak vonzó bevándorlási célpontoknak. Ennek ellenére ezekben a társadalmakban is megjelenik egy hasonló fajta nacionalizmus a romákkal szembeni attitűdben. A roma olyan történelmi kisebbség, amely nem alkot európai típusú hazai közösségeket a régióban, és sok nacionalista úgy gondolja, hogy a romák veszélyt jelentenek a nemzeti kultúrára. Csehországban például, ahol nem él jelentős nemzeti kisebbség, és cseh kisebbségek sem élnek számottevően a határokon túl, a hagyományos, az állami alatti és a transzszuverén nacionalizmusnak nincs olyan relevanciája, mint az olyan államokban, ahol a nemzeti többség-kisebbség kérdést kezelni kell. Ugyanakkor a cseh kormányok romapolitikája prominens példája a protekcionista nacionalizmusnak a régióban. A kelet- és nyugat-európai protekcionista nacionalizmusokban közös az integrációs folyamatok, például a globalizáció ellenzése.

A nyugat-európai jobboldali nacionalisták Európai Unióhoz való hozzáállása komplikált. Ezek a csoportok általában piacpártiak, így nem annyira magával az Unióval, hanem inkább az európai országok jóléti államiságával van problémájuk. Ezt az attitűdöt kombinálják azzal az idegenellenes nézettel, miszerint a bevándorlók növelik mind a gazdasági kiadásokat (például jóléti juttatások), mind a bűnözést, valamint gyengítik a „hagyományos” nemzeti közösséget. Ahogy Jean-Marie Le Pen, a francia Nemzeti Front vezetője mondta:

---

⁵⁸ Az „ultrakonzervativizmusról” lásd: O’Sullivan, John: Gray dawn: The new tack of an ur-conservative. *National Review*, 5 March, 2001, 39–41; Gray, John: *Globalization: An ur-conservative view*. Előadás az American Enterprise Institute-ban, 2002. április 15.

www.aei.org/events/filter_eventID.180/transcript.asp. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.). Gray szerint a felvilágosodás haladáskonceptiója csak mítosz. Az emberek valójában biztonságot, prosperitást, és „saját vallási és etnikai identitásuk elismerését” várják a kormányuktól. Utóbbi Gray szerint állandó.

„A tömeges bevándorlás csak most vette kezdetét. Jelenleg ez Franciaország, Európa, és valószínűleg az egész világ legnagyobb problémája. Azt kockáztatjuk, hogy elsüllyedünk.”⁵⁹

Herbert Kitschelt szerint a Le Pen-féle jobboldali pártok népszerűsége azon múlik, hogy képesek-e a liberális piacpolitikájukat vegyíteni „azzal az autoriter és partikularista állásponttal, amit a részvételi demokrácia, az életforma és kulturális önkifejezés egyéni autonómiája és az állampolgársági státusz politikai kérdéseiről vallanak.”⁶⁰ Logikusan végiggondolva egy olyan Európai Unió, amely a közös belső piacot kombinálja az erős külső határokkal, jól illeszkedik a jobboldali programba, és sok protekcionista nacionalista kritikája éppen az Unió kívüli gazdasági integrációra vonatkozik. Viszont ezeknek a nacionalistáknak az euroszkepticizmusa növekedni kezd, ahogy az Unió elkezd olyan embereket befogadni, akik kulturálisan különböznek a jelenlegi tagoktól. A kelet-európai bevándorlókat ugyan jobb szemmel nézik, mint az afrikaiakat vagy a közel-keletieket, de őket sem várják tárt karokkal (ezt tükrözi az az EU-s szabály is, amely 7 évig korlátozza az új tagországok állampolgárainak külföldi munkavállalását). A belső határok lebontása pedig elkerülhetetlenül veszélyezteti azt a nemzeti ideált, amelyet a tradicionalisták nagy becsben tartanak.⁶¹

Ami jelenleg a kitágult Európában kezd kialakulni, az sok szempontból hasonlít a két Németország tapasztalatára. A protekcionista nacionalizmust folytató nyugatiak úgy vélik, hogy a szegény keleti unokatestvér befogadásának költségei túl magasak; a hagyományos nacionalizmust folytató keletiek pedig neheztelnek a Nyugatra annak (vélt vagy valós) imperializmusáért. Ahogy Michael Minkenberg szabatosan megfogalmazta Németországról és

---

⁵⁹ Lásd: Schofield, Hugh: Profile: Jean-Marie Le Pen. *BBC News*, 5 April, 2002. www.news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1911200.stm. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.).

⁶⁰ Kitschelt, Herbert: *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995, 275. Valamint lásd: Betz, Hans-Georg: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martin's Press, 1994.

⁶¹ Nyugat-Európa bővítési költségek miatti bosszankodásáról, illetve arról, hogy most már az integráció mélyítésére is fenyegetésként tekintenek a belső határok lebontása miatt, lásd: Mudde, Cas: *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 2000.

Európáról: „Nyugaton a radikális jobboldali szavazók neheztelnek a keletiekre, keleten pedig éppen fordítva.”⁶²

Nacionalizmusok összjátéka az új Európában

Nem az a kérdés, hogy a nemzetépítés folytatódni fog-e az egységesült Európában, hanem az, hogy az új európai keret hogyan fog teret biztosítani a különböző – és esetenként konfliktusos – nemzeti céloknak. Az EU keleti bővítése a nacionalista konfliktusok új forrását hozza majd, és olyan dinamikát alakít ki, amelyben az újonnan csatlakozók hagyományos nacionalizmusa áll majd szemben a már integrálódott tagok újabb típusú nacionalizmusával? Másként megfogalmazva: Hans Kohn különbségtétele a Nyugat fejlettebb (polgári, racionális és univerzális) és a Kelet maradi (kulturális, misztikus és partikuláris) nacionalizmusa között új értelmet nyer?⁶³ Az általunk kidolgozott tipológia lehetővé teszi, hogy elmozduljunk a félrevezető és leegyszerűsítő Kelet-Nyugat dichotómiától, és egyúttal azt is, hogy megvizsgáljuk azokat a különbségeket, amelyek kétségek nélkül léteznek az egykori vasfüggöny két oldalán.

Bár a tanulmányban bemutatott négy nacionalista stratégia kontinensszerte létezik, és általában valamilyen konstellációban megférnek egymás mellett az európai társadalmakban, mégis lehetséges domináns mintázatokat és trendeket felfedezni egyéni esetekben éppúgy, mint régióként. Az egyik ilyen megfigyelhető mintázat az, hogy a hagyományos és transzszuverén nacionalizmus jelenleg leginkább a posztkommunista Európában jellemző, az állam alatti és a protekcionista pedig inkább a jelenlegi EU-tagországokban. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a „keleti” nacionalizmusok régebbi típusúak, vagy azt, hogy az integrációt jobban elleneznek, mint a nyugatiak. Amit mi hagyományos nacionalizmusnak hívunk, az nem minden esetben előzi meg azokat a formákat, amelyeket nem-hagyományosként definiálunk, mint

---

⁶² Minkenberg, Michael: The renewal of the radical right: Between modernity and anti-modernity. *Government and Opposition* 2000. 35:2, 170–88, 188. Lásd továbbá: Minkenberg, Michael – Beichelt, Timm: *Explaining the radical right in transition: Theories of right-wing radicalism and opportunity structures in post-socialist Europe*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 2001. augusztus 30 – szeptember 2.

⁶³ Kohn hatásáról lásd: Dieckhoff, 1996.

például az állam alatti vagy a protekcionista nacionalizmust. Sőt, mielőtt a birodalom a nemzetállami elv alapján szétesett volna, az Osztrák-Magyar Monarchiában létezett állam alatti nacionalizmus. A jelenleg inkább keleten látványos transzszuverén nacionalizmus több szempontból sokkal posztmodernebb, mint a nyugati demokráciákra jellemző nacionalizmusok, amelyeknek pedig elvileg előrébb kellene járniuk a modern nemzetállami modellt meghaladó úton. Az ezek között a nacionalista stratégiák közötti kapcsolatok, illetve az átmenetek egyikből a másikba nem lineáris fejlődési irányt követnek. Inkább arról van szó, hogy egymásba fűződő kapcsolatok hálójaként fejlődnek, amelyben a különböző nacionalizmusok egymásra reagálnak, elnyomják és megerősítik egymást.

Ennek következtében néhány nacionalista program egymást kölcsönösen meg fogja erősíteni, mások pedig versengenek majd egymással, miközben a jövő Európai Uniójának intézményi formáját alakítják. Míg keleten a hagyományos nacionalisták az állam szuverenitását akarják megerősíteni, addig a transzszuverén nacionalisták ugyanott virtuálissá akarják tenni az államhatárokat, és léleklben közel állnak a nyugati állami alatti nacionalistákhoz. Ezzel egyidőben a keleti hagyományos nacionalisták az állami és kulturális egység kapcsán sokszor ugyanazt az aggodalmat fogalmazzák meg, mint a nyugati protekcionista nacionalisták. Az előző oldalakon felvázolt logika alapján az (inkább keleten jellemző) hagyományos nacionalistáknak az (inkább nyugaton jellemző) protekcionista lehetnek szövetségesei, az (inkább nyugati) állami alatti nacionalistáknak pedig az (inkább keleti) transzszuverén nacionalisták. Várhatóan az (inkább keleti) hagyományos nacionalistáknak az (inkább nyugati) állam alatti nacionalisták lesznek a vetélytársai, a tradicionálisnak pedig a transzszuverén nacionalisták (mindkettő inkább keleten). A szövetséges/vetélytárs felosztás vizuális megjelenítését lásd a 2. táblázatban.

	Nacionalista párosítások
Szövetségesek	Hagyományos – Protekcionista Állam alatti – Transzszuverén
Vetélytársak	Hagyományos – Állam alatti Hagyományos – Transzszuverén

2. táblázat: Szövetséges és vetélytárs nacionalista párosítások

Ahogy a 2. táblázat mutatja, félrevezető lenne a nacionalizmus-integráció kapcsolatát a Kelet-Nyugat dichotómia mentén keretezni. De ugyanolyan fontos magyarázattal szolgálni a hagyományos nacionalizmus elterjedtségére és a nacionalista konfliktusok forrásaira a hamarosan EU-taggá váló országokban. Tanulmányunk végén vázoljuk azokat az okokat, amelyek magyarázzák a nacionalista stratégiák kontinensszerte előforduló variációit, valamint azt, hogy az EU fejlődése a jövőben hogyan fogja alakítani ezeket a nacionalizmusokat, és azok hogyan hatnak majd az EU fejlődésére.

Kezdeti feltételek és az EU keret

Az olyan egyértelmű tényezőkön túl, mint az etnikai összetételben belüli változatok (a csoportok mérete és szervezettsége), a nemzeti intézményi stratégia azon is múlik, hogy a csoport „hazai közösségként”, önálló nemzetként, vagy egy másik nemzet részeként definiálja-e magát, és hogy a haza területéért versengenek-e egymással csoportok. A szerb-horvát, a szerb-albán és más balkáni konfliktusok az agresszív hagyományos nacionalizmusra példák, amelyben a csoportok a kölcsönösen igényelt haza területéért versengenek. Ezzel ellentétben a csehszlovák „válás” nem erőszakos hagyományos nacionalista kimenetelében az volt a kulcs, hogy a csehek és a szlovákok között nem volt vita a haza területéről. Amikor a balti államok kinyilvánították függetlenségüket, az orosz kisebbségek nem fogalmaztak meg követeléseket a haza területére. Ugyanakkor a baltikumi oroszok kidolgozhatnának állam alatti vagy transzszuverén nacionalista stratégiát (egyik sem kívánja a határok

módosítását), mivel Lettország és Észtország lakosságának jelentős hányadát kiteszik; a Szovjetunió időszakában ők voltak a domináns etnikai csoport képviselői és Oroszország közel van hozzájuk.

Szlovákia, Magyarország és Csehország példái jól mutatják, hogy a kiindulási körülmények jelentősek maradnak a nemzeti stratégiában, de azt is, hogy az EU milyen változásokat mozdíthat elő. Mindhárom ország a Habsburg Birodalom utódállama, és mindegyiket az európai uniós csatlakozás lehetséges sikertörténetének tartják. Szlovákia a hagyományos nacionalizmus képviselője, Magyarország a transzszuverén nacionalizmusé, Csehország pedig a protekcionista nacionalizmusé. Egyik sem tiszta példája egyetlen nacionalista stratégiának, mindazonáltal mindegyik esetében hasznos beazonosítani a domináns típusú nacionalizmust és az integráció alakító hatását.

1993 előtt a szlovákok olyan állam alatti nemzetet alkottak, amelynek nem volt szuverén állama. Az 1993-ban létrehozott szlovák állam rendelkezik egy nagyszámú magyar kisebbséggel, amely egy másik nemzethez tartozónak tartja magát, és egy másik nemzeti projektben vesz részt. A független Szlovákia első kormány erőszakos politikát választott a magyar kisebbség nemzeti törekvéseinek elfojtására. Az 1998-as kormányváltás után viszont mérsékeltebbé és konszenzuseresővé vált a szlovák politika, nagymértékben az EU- és NATO-csatlakozás iránti törekvésük eredményeként. A szlovákokkal ellentétben a magyaroknak volt saját államuk (habár szuverenitásban korlátozott volt) a kommunizmus összeomlásakor. Ez a kiindulási körülmény és az EU perspektívája együtt alakítja a mai magyar transzszuverén nacionalizmust. Csehszlovákia felbomlása a szlovákokhoz hasonlóan a csehek számára is egy újonnan függetlenedett nemzetállamot eredményezett, de az ő helyzetük egész más, mint a szlovákoké vagy a magyaroké. A cseheknek nincs állam alatti kisebbségük (mivel a morvákat nem lehet különálló nemzetnek tekinteni), és nincsenek cseh kisebbségi közösségek a határon túl, akik miatt Csehországnak aggódnia kellene. Ennek következtében nem azokkal a „nemzeti” kérdésekkel vannak elfoglalva, hogy eldöntsék: ki tartozik a nemzethez, és mit kezdjenek azokkal, akik nem tartoznak a nemzethez. Ellenben egyre inkább a protekcionista nacionalizmus jeleit mutatják a romákkal való bánásmódban és az euroszepticismusukban. (Ironikus módon az EU-integráció sokkal

inkább felerősítette a cseh nacionalizmust, mint a szlovákoktól való különválás.)

Intézményi örökség és az EU-keret

A nacionalista elit és a lakosság által választott intézményi stratégiákat az intézményi örökség és a kialakulóban lévő uniós keret is alakítja. Többnemzetiségű államok (azaz olyan országok, ahol több csoport is megfogalmaz „nemzeti” igényeket) szomszédságában az elsődleges kérdés az, hogy a kulturális reprodukciót le kell-e választani a modern nemzetállam domináns modelljeként szolgáló egységes államról. A nagyobb fokú regionális („szülőföldi”) autonómia vajon arra ösztökéli a nemzeti kisebbségeket, hogy az állam struktúráján belül maradjanak és állam alatti intézményekre formáljanak igényt, vagy pedig az elszakadásukat készíti elő? A II. világháború utáni időszakból több nyugat-európai példa (például az Aaland-szigetek, Dél-Tirol, Katalónia, Flandria, Wales, Skócia) azt sugallja, hogy a hatalom decentralizációja állam alatti nacionalizmust tud eredményezni olyan helyeken, ahol a hagyományos nemzetállami logika korábban szeparatizmusért kiáltott volna. Will Kymlicka ezt a világháború utáni változást úgy írja le, mint „elmozdulás az állam alatti nacionalizmusok elnyomása felől a regionális autonómián és hivatalos nyelvhasználati jogon keresztüli akkomodációjuk irányába”, és úgy véli, hogy „ez alól a trend alól a nagyszámú nemzeti kisebbséggel rendelkező nyugati demokráciák közül csak Franciaország jelent kivétel, mivel nem hajlandó autonómiát biztosítani a legnagyobb államalatti csoportnak Korszikán.”⁶⁴

A posztkommunista esettanulmányok különböző módokon demonstrálták a hatalom és a nacionalizmus kapcsolatát. Bár a marxista ideológia – legalábbis kezdetben – internacionalista és kifejezetten antinacionalista volt, a gyakorlati kommunizmus Közép- és Kelet-Európában mindenütt nacionalista volt. (A jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy kifejtjük azokat az okokat, amelyek a kommunizmus előtti időkből gyökereznek, és ezt a nacionalizmust részben megmagyarázzák.) Néhány központosított multietnikus állam szövetségi, némelyik egységes struktúrával

---

⁶⁴ Kymlicka, 2002, 4.

rendelkezett, de ettől függetlenül a központosított kommunista állam ideális feltételeket teremtett a hagyományos nacionalizmusnak. A magántulajdon és az egyéni jogok hiánya korlátlan szabadságot biztosított az államnak arra, hogy gyarmatosítás és lakosságtelepítés útján modernizáljon, azaz hogy a városfejlődést és az iparosítást úgy tervezze, hogy az nemzetállami célokat szolgáljon. Ez az intézményi örökség magyarázatul szolgálhat a hagyományos nacionalizmus továbbélésére a posztkommunista országokban. Mindegyik szövetségi állam szétesését elsődlegesen az magyarázza, hogy ezekben az országokban a meghatározó állam alatti szervezőelv a nacionalizmus volt,⁶⁵ és ugyanígy mindegyik egységes állam folytatta az előző időszakra jellemző asszimilációs politikák érvényesítését.⁶⁶

Bár a múltbeli vasfüggöny keleti oldalán erőteljesebben jelentkezik a politikai-kulturális kongruencia kérdésköre, a téma egész Európában releváns. Vannak arra mutató jelek, hogy az eltérő intézményi folyamatok – a regionalizmus és integráció – a II. világháború utáni Nyugaton nem minden esetben eredményezték a nemzetállami eszme feladását. Legalább egy tanulmány megerősíti, hogy némelyik nyugat-európai, állam alatti nemzeti pártnak radikálisabb intézményi követelései vannak, mint keleti társaiknak, ami azt jelzi, hogy a hatalom decentralizációja (kivált a területi autonómia) nem tekinthető intézményes „orvosságnak”.⁶⁷ Olyan helyeken, ahol egyszerre több nemzet ugyanazt a területet tartja és igényli hazájának, a területi autonómia aligha tudja megoldani a nemzeti versengés problémáját. Ezen kívül a területi autonómia fenntartja azt az elgondolást, hogy a kormánynak a „szülőföldi közösségeken” kell alapulnia. Ez a vélekedés azonban nem a mélyebb integráció és a növekvő mobilitás irányába mutat a nagyobb európai közösségen belül.

Így a vita kontinensszerte tovább folyik arról, hogy a nemzeti reprodukció milyen intézményi formái szolgálják legjobban egyszerre

---

⁶⁵ Brubaker, 1996; Bunce, 1999; Beissinger, 2002.

⁶⁶ A kommunizmus időszakának nacionalizmusáról az egyik legjobb összefoglalót lásd: Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991.

⁶⁷ Ishiyama és Breuning, 1998.

az egyéni és közösségi jogokat, valamint a nemzetközi stabilitást.⁶⁸ Ugyan az Európai Unióban már kialakultak azok a normák, amelyek támogatják a kisebbségi kultúrák reprodukcióját lehetővé tevő intézményeket, és az európai intézmények népszerűsítik is ezeket a normákat a tagjelölt országokkal folytatott tárgyalások során, de az Uniónak nincs a kisebbségvédelemre vonatkozó joganyaga. Végző soron tehát az európai nemzeti stratégiák továbbra is a szuverenitás változatos koncepcióiban és a szintén változatos belső korlátokban gyökereznek, így az Európai Unió által felajánlott struktúrák továbbra is rugalmasak maradnak.⁶⁹

A politikai elit döntései az új keretben

Ahogy az integráció új választási lehetőségeket (korlátokat és lehetőségeket) biztosít a nemzeti többségnek és kisebbségeknek egyaránt, a politikai elit mind a régi, mind az új tagállamokban továbbra is kulcsszerepet fog játszani a nemzeti stratégia alakításában. Az állami szuverenitást hangsúlyozó és az EU-ban az

---

⁶⁸ Erről a vitáról lásd: Kymlicka, 2002; Deets, Stephen: Liberal pluralism: Does the West have any to export? *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002, no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.); Kemp, Walter: Applying the nationality principle: Handle with care. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002, no. 4.

www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.); Singh, Anita Inder: Minorities, justice, and security in post-communist Europe: Continuing the debate with Will Kymlicka. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe, 2002, no. 4.

www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.); Wolff, Stefan: Beyond ethnic politics in Central and Eastern Europe. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe, 2002, no. 4.

www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.).

⁶⁹ A kisebbségpolitika egységes intézményi modelljének hiányáról és a rugalmasság előnyeiről lásd: Brusis, 2003.

államok szövetségesét látó hagyományos és protekcionista nemzeti élitek valószínűleg a jövőben is a kulturális reprodukciót központosító intézményeket fogják propagálni (például az oktatási rendszerben, a nyelvi szabályozásban stb.), de ugyanakkor a saját kisebbségeik igényeit is ki kell elégíteniük. Az állam alatti és transzszuverén intézményi formákat előnyben részesítő élitek pedig továbbra is a határok virtualizálásáért fognak síkra szállni, de néhány reményüket fel kell majd adniuk, mivel a többségi nemzetek vannak hatalmi helyzetben, amelyek nem valószínű, hogy a határok eljelentéktelenítésében lesznek érdekeltek.

Az EU-bővítés és a kormányzással kapcsolatos döntések fontos hatással lesznek arra, hogy az élitek és a köz hogyan választ nemzeti stratégiát. Az, hogy egy nyugati csoport jelenleg állam alatti nacionalizmust folytat, vagy hogy Magyarország a transzszuverén nacionalizmust választotta, nem jelenti azt, hogy ezek a stratégiák véglegesek. Az olyan állam alatti csoportok nacionalista elitje, amelyeknek nincs jelentős határon túli kisebbségük a szomszédos országokban (mint például a skótok), próbálkozhatnak a nemzeti reprodukció intézményes formáival a létező kereteken belül, vagy átválthatnak a hagyományos nemzetállami stratégiára (például elszakadást követelhetnek). Ha az Unió nem hallgatja meg a nyugat-európai régiók szavát, akkor megnőhet a hagyományos nemzeti projektek száma. A határon túli kisebbségekkel bíró államoknak más lehetőségei vannak. Az észtországi és lettországi oroszok például választhatnak többféle állam alatti orosz kisebbségi nacionalizmusforma közül, de választhatják a transzszuverén nacionalizmust is, amelyet intézményi hálózat formájában Moszkva koordinál. A jelenleg Magyarország egységes, transzszuverén nemzeti projektjében is résztvevő, és állam alatti nacionalizmust is folytató határon túli magyar kisebbségek esetében a jövőben megnőhet az utóbbi stratégia jelentősége. Fentebb tárgyaltuk, hogy arra jelenleg kevés az esély, hogy a hagyományos nacionalizmus váljék dominánssá Magyarországon. Ha azonban a protekcionista nacionalizmus olyan közös bevándorláspolitikát eredményez, amely Magyarország és szomszédai közé megerősített határokat emel, a ma még a transzszuverén megközelítéssel elégedett hangok holnap már a tradicionalistább projektek mellett emelhetnek szót. A moldovai románok vagy továbbra is külön államért harcolhatnak, vagy egyesülhetnek Romániával, vagy egy erőteljes transzszuverén

nemzeti projektbe kezdhetnek bele, amely a közös nemzeti kultúrát határváltoztatás nélkül tudja igazgatni. A protekcionista nacionalizmus jelentősége is megnőhet a kontinensen, ha a kelet-európai országok gazdaságilag megerősödnek, és vonzó bevándorlási célpontokká válnak, a jelenleg keleten koncentrálódó roma népesség pedig kihasználja a nagyobb európai mobilitási lehetőségeket.

Konklúziók

Az Európai Unió nemcsak (az EU-t hosszú ideje figyelőknek ismerős szavakkal) „szuverenitást von el és oszt szét”, hanem – különösen a keleti bővítést követően – a nacionalizmus különböző formáit is el fogja vonni és szét fogja osztani. A tudósok azt szokták mondani, hogy a nacionalisták Európában definíció szerint integrációellenesek. Mi azonban rámutattunk, hogy néhány nacionalista projekt jól összefér az Európai Unió törekvéseivel, sőt, néhány nemzeti csoport az Unióban eszközt lát a régóta dédelgetett nemzeti célok nem hagyományos és nem erőszakos úton való elérésére. Még a hagyományosabb, keleti államépítő projektek számára is kisebbségbarátabb hozzáállást hozott az uniós tagság kilátása. A nacionalizmus felszámolása helyett az Európai Unió olyan nemzetépítő stratégiák számára teremt keretet, amelyek a hagyományos nacionalizmus szélsőséges formáinál kevésbé veszélyeztetik a demokratikus stabilitást. Azt is hangsúlyoztuk, hogy a területiség nem fogja elveszíteni a jelentőségét attól, hogy a nacionalizmus integrációs folyamatokkal találkozik. Sőt, a „haza” továbbra is alapvető fontosságú rendező elv marad a modern Európában, csak a nacionalizmus ágensei, azok intézményi érdekei és törekvései lesznek változatosabbak, ezáltal pedig a nacionalista stratégiák komplex összjátékát teremtik meg, amelyben új súrlódási és új együttműködési pontok létesülnek.

Négy fajta nacionalizmus konstellációját mutattuk be, amelyek különböző kiinduló alapokban gyökereznek, és széttartó (néha konfliktusos, néha egymást kölcsönösen megerősítő) szuverenitásértelmezéseket propagálnak. Ezek kapcsolatának dinamikája fogja befolyásolni az Európai Unió hosszú távú intézményi berendezkedését. A hagyományos és a protekcionista programok a jövőben is az állami szuverenitást fogják hangsúlyozni, és ezért valószínűleg másféle intézményi berendezkedést fognak követelni az

Unió számára, mint az állam alatti vagy a transzszuverén stratégiák, amelyek gyengíteni kívánják az állami szuverenitást. A nemzetállamot megerősíteni kívánó hagyományos projektek a jövőben is kihívásként tekintenek majd az állami alatti és a transzszuverén nacionalizmusra. Azok az államok, amelyekben a protekcionista nacionalizmus a jellemző (például Franciaország, Ausztria és újabban Belgium), szintén a kulturális egység fenntartásában lesznek érdekelték, csakúgy, mint a nemzetállami modell, különösen akkor, ha az uniós bővítés felgyorsítja a demográfiai és kulturális változás ütemét. De bármilyen növekvő hangsúly a belső államhatárokon és a nemzeti egység irányába az Unión belül radikalizmushoz vezethet az olyan nemzeti mozgalmak körében, amelyek jelenleg elégedettek a nemzeti reprodukció állami alatti intézményi formáival, mert abban bíznak, hogy a nagyobb európai keret végül gyengíteni fogja a létező nemzeti többség-kisebbség hierarchiák jelentőségét. Ehhez hasonlóan azok a nemzeti csoportok, amelyek jelenleg transzszuverén stratégiát folytatnak (vagy a jövőben folytatni fognak), idővel az integrációt hátráltató, hagyományosabb és konfrontatívabb formákat választhatnak céljaikhoz.

Az, hogy a nemzeti csoportok az állammal szemben hogyan határozzák meg magukat, függ egyrészt a kiindulási körülményektől, másrészt viszont az Európai Unióról vallott nézeteiket is befolyásolja (tehát például, hogy az Uniónak az államok vagy a nemzetek szövetségesének kellene-e lennie, netalán egy még inkább integrált pán-európai rendszernek). Cserébe az európai integrációs folyamatok is hatással vannak a nemzeti stratégiákra. A szlovák esetben az EU és a NATO nyomásgyakorlása hozzájárult a mérséklődéshez; a magyar esetben a revizionizmus intézményi alternatívájának kidolgozásához; a cseh esetben pedig egy olyan nacionalizmus kialakulásához, amely a cseh társadalom viszonylagos kulturális homogenitása és a roma lakosság mobilizációjának hiánya miatt máskülönben nem nyert volna teret.

Ha az EU-s folyamat az államokkal való szövetség irányába mozdul el (egy olyan intézményi keret helyett, ami az államhatárok jelentőségét gyengítené), akkor az állam alatti nacionalisták a szeparatizmusra olyan eszközként tekinthetnek, amellyel az európai nemzetek egyenjogú tagjaivá válhatnak. Ha viszont nagyobb területi autonómiát követelnek a központi kormányoktól, akkor megerő-

síthetik a többségi nemzeteket azon meggyőződésükben, miszerint az állami szuverenitás folyamatos hangsúlyozása (vagyis, hogy az EU az államok szövetségese) pontosan azért szükséges, hogy megakadályozza az állam alatti csoportok megerősödését és elszakadását. A keleti-európai tagjelölt országokban is hasonló logikát követ a nacionalizmus. Habár az EU-tagságért dolgozó kormányok toleránsabb irányba mozdultak el, nem adják fel a központosított nemzetépítési terveiket sem. A jelentős kisebbséggel bíró egységes államok többségi nemzetei nem valószínű, hogy decentralizálnák a hatalmat a helyi szintekre olyan módokon, amelyek felhatalmaznák az állam alatti kisebbségeket az intézményi autonómia követelésére.

Mindegyik esetben az a legfőbb kérdés, hogy a nemzeti stratégiában bekövetkező bármilyen változás demokratikus utakat, vagy pedig valamilyen fajta erőszakot fog magában foglalni. A gyakorlat azt mutatja, hogy az európai kontinens nemzeti csoportjainak többsége az előbbit támogatja.

Az Európai Unió hatalmas kihívásokkal néz szembe a mélyülési és szélesedési folyamat során. Ahelyett, hogy úgy tennénk, mintha a nacionalizmusnak már nem lenne jelentősége, hosszú távon a bővítés sikerét szolgáljuk, és a világ más részei számára is új nacionalizmus modelleket adhatunk, ha felismerjük a különböző nacionalista megközelítéseket. Ilyen értelemben Európa a posztmodern világot is vezetheti, ahogyan korábban a hagyományos nemzetállami világot is vezette.

Fordította: Kovács Eszter

Felhasznált irodalom

- Abdelal, Rawi: *National Purpose in the World Economy: Post-Soviet States in Comparative Perspective*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- Agnew, John: The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*. 1994, 1:1, 53–80.
- A kormány előtt a státustörvény. *Népszabadság*, 2001. március 2.
- Alvarez, Lizette: Hopes ebbing for Scottish parliament. *The New York Times*, 28 February, 2003, A10.
- A Magyar Köztársaság Alkotmánya. 1998. Budapest: Korona Kiadó.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991.
- Anderson, James – Goodman, James: Regions, states, and the European Union: Modernist reaction or postmodernist adaptation? *Review of International Political Economy* 1995, 2:4, 600–31.
- Barkin, J. Samuel – Cronin, Bruce: The state and the nation: Changing norms and the rules of sovereignty in international relations. *International Organization* 1994, 48:1, 107–30.
- Barrington, Lowell W: “Nation” and “nationalism”: The misuse of key concepts in political science. *PS: Political Science and Politics* 1997, 30:4, 712–6.
- Batt, Judy – Wolczuk, Kataryna: Keep an eye on the East: The European Union should not ignore regions that fall outside its plans for enlargement. *Financial Times*, 23 February, 2001, 15.
- BBC Monitoring Service, U.K. edition: *Moldova-Romania summit to focus on friendship treaty*. 9 February, 2001
- : *Premier outlines Hungarian idea on future European Union*. 29 July, 2001

- : *Romanian president promises “special attention” to ethnic Romanians in Ukraine*. 31 January, 2001c
- : *Slovakia, Romania to coordinate solutions dealing with Hungary’s Status Law*. 26 April, 2002.
- Beissinger, Mark R: How nationalisms spread: Eastern Europe adrift the tides and cycles of nationalist contention. *Social Research* 1996, 63:1, 97–146.
- : *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Betz, Hans-Georg: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martin’s Press, 1994.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London: Sage Publications, 1995.
- Bodáné Pálok Judit: Egy törvény története. *Regio*, 1993/3, 182–92.
- Bourdieu, Pierre: *Ce que parler veut dire: L’économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard, 1982.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- : *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- : The Manichean myth: Rethinking the distinction between “civic” and “ethnic” nationalism. In: Hanspeter Kriesi – Klaus Armingeon – Hannes Siegrist – Andreas Wimmer (eds.): *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Zurich: Verlag Rüegger, 1999, 55–71.
- Brusis, Martin: The European Union and interethnic power-sharing arrangements in accession countries. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2003, no. 1. Available at www.ecmi.de/jemie. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)

Bunce, Valerie: *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Championing the Catalan nation: President Jordi Pujol fights on to strengthen his region's autonomy. *The Washington Times*, 28 January, 1999.

www.internationalspecialreports.com/archives/99/spain/21.html.
(letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)

Colloquium of the Constitutional Regions: *Reinforcing the role of the constitutional regions in Europe*. Brussels, 2001. február 22.
www.flanders.be/public/authority/government/news/index.asp.
(letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)

Csergő, Zsuzsa: *The politics of language and institutional legitimacy in Romania and Slovakia*. Ph.D. diss., George Washington University, 2000.

—: National strategies and the uses of dichotomy. *Regio*, 2003. 3. évf. 1. szám

Csergo, Zsuzsa – Goldgeier, James M.: Virtual nationalism. *Foreign Policy* 2001, 125 (July–August), 76–7.

Dardanelli, Paolo: *Does supra-national integration fuel sub-national demands for self-government? Evidence from a comparative analysis of Scotland over time*. Konferencialőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1.

Deets, Stephen: Liberal pluralism: Does the West have any to export? *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002, no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html.
(letöltés ideje: 2003. november 18.)

Dewael, Patrick: Welcoming speech, *Colloquium of the Constitutional Regions*. 2001.
www.flanders.be/public/authority/government/news/colloquium.pdf.
(letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)

- Dieckhoff, Alain: La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel. *L'Année sociologique* 1996, 46:1, 43–55.
- Duncan, Alison: The changing nature of sovereignty. *Speech to the Association of Third World Affairs*, Washington, D.C., 2001. július 10.
- Elcock, Howard – Keating, Michael (eds.): *Remaking the Union: Devolution and British Politics in the 1990s*. London: Frank Cass Publications, 1998.
- Esman, Milton J: *Ethnic Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Fowler, Brigid: *Fuzzing citizenship, nationalising political space: A framework for interpreting the Hungarian "status law" as a new form of kin-state policy in Central and Eastern Europe*. Working Paper 40/02 of the ESRC One Europe or Several? research programme, 2002. www.one-europe.ac.uk/pdf/w40fowler.pdf. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983.
- Generalitat de Catalunya: *Eighty proposals for a new Europe: Conclusions and proposals from the Catalan convention to debate the future of the European Union*. 2003. január. europa.eu.int/futurum/documents/other/oth010103_2_en.pdf. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)
- Goldgeier, James M. – McFaul, Michael: The liberal core and the realist periphery in Europe. *Perspectives on European Politics and Society* 2001. 2:1, 1–26.
- Gray, John: *Globalization: An ur-conservative view*. Előadás az American Enterprise Institute-ban, 2002. április 15. [www.aei.org/events/ filter.,eventID.180/transcript.asp](http://www.aei.org/events/filter.,eventID.180/transcript.asp). (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)
- Greenfeld, Liah: *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.

- Gupta, Devashree: *Nationalism in a transnational age: Regional nationalist networks in the European Union*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1.
- Haas, Ernst B: *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press, 1964.
- : *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Rise and Decline of Nationalism*. Vol. 1. Ithaca: Cornell University Press, 1997.
- : *Nationalism, Liberalism, and Progress: The Dismal Fate of New Nations*. Vol. 2. Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- Határon Túli Magyarok Hivatala: *Memorandum of understanding between the government of the Republic of Hungary and the government of Romania concerning the law on Hungarians living in neighbouring countries and issues of bilateral co-operation*. Budapest, 2001. december 22, www.htmh.hu./dokumentumok/memorandum.htm. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)
- : *A szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvényjavaslat részletes vitája az Országgyűlés 2001. május 29-ei ülésnapján*, www.htmh.hu./reszletes.htm. (letöltés ideje: 2003. november 18.)
- : *A szomszédos államokban él magyarokról szóló törvény*. 2003. február 10, www.htmh.hu./torveny.htm. (letöltés ideje: 2003. augusztus 25.)
- Hastings, Adrian: *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Hechter, Michael: *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Hobsbawm, E. J.: *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

- : Ethnicity and nationalism in Europe today. *Anthropology Today* 1992. 8:1, 3–8.
- Hoffmann, Stanley: *World Disorders: Troubled Peace in the Post–Cold War Era*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers, 1998.
- Howard, Marc Morje: *One person, two votes? Dual citizenship in the countries of the EU*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, Boston, 2002. augusztus 29 – szeptember 1.
- Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (eds): *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Interjú Tabajdi Csabával, a Határon Túli Magyarok Hivatalának vezetőjével. Készítette: Csergő Zsuzsa, Budapest, 1996. június 10.
- Ishiyama, John T. – Breuning, Marijke: *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 1998.
- Kántor, Zoltán: Nationalizing minorities and homeland politics: The case of the Hungarians in Romania. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina –Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 249–74.
- (szerk.): *A Státustörvény: Előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002
- Keck, Margaret E. – Sikkink, Kathryn: *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- Kemp, Walter: Applying the nationality principle: Handle with care. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002. no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.)

- King, Charles: *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. Stanford: Hoover Institution Press, 2000.
- Kitschelt, Herbert: *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.
- Krasner, Stephen D: *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Kymlicka, Will: Multiculturalism and minority rights: West and East. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe. 2002. no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.)
- Martínez-Herrera, Enric: From nation-building to building identification with political communities: Consequences of political decentralisation in Spain, the Basque Country, Catalonia, and Galicia, 1978–2001. *European Journal of Political Research* 2002. 41:4, 421–53.
- Minkenberg, Michael: The renewal of the radical right: Between modernity and anti-modernity. *Government and Opposition* 2000. 35:2, 170–88.
- Minkenberg, Michael – Beichelt, Timm: *Explaining the radical right in transition: Theories of right-wing radicalism and opportunity structures in post-socialist Europe*. Konferenciaelőadás, Annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 2001. augusztus 30 – szeptember 2.
- Mudde, Cas: *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 2000.
- Németh, Zsolt: Vezérszónoklat a kisebbségi törvényről. *Pro Minoritate* 1992. 13:4, 30–3.
- Nodia, Ghia: Nationalism and democracy. In Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (eds): *Nationalism, Ethnic Conflict, and Democrac*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994. 3–22.

- O’Sullivan, John: Gray dawn: The new tack of an ur-conservative. *National Review*, 5 March, 2001, 39–41.
- Pârâianu, Razvan: National prejudices, mass media, and history textbooks: The Mitu controversy. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina –Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 93–117.
- Petrescu, Cristina: Contrasting/conflicting identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina –Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest: Regio Books; 2001. Iasi: Editura Polirom, 153–78.
- Pfaff, William: Peacemakers show the way. *International Herald Tribune*, 19 March, 2002. www.ihf.com. (letöltés ideje: 2003. november)
- Radó, Péter: A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon. *Regio*, 1992. 3. 135–146.
- Reuters: *Slovaks, Czechs quit talks in protest at Hungary*. 22 February, 2002.
- Ruggie, John Gerard: Continuity and transformation in the world polity: Toward a neorealist synthesis. In Robert O. Keohane (ed.): *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, 1986. 131–57.
- Schofield, Hugh: Profile: Jean-Marie Le Pen. *BBC News*, 5 April, 2002. www.news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1911200.stm. (letöltés ideje: 2003. szeptember 23.)
- Schöpflin, George: *Nations, Identity, Power*. New York: NYU Press, 2000.
- : A magyar státustörvény: Politikai, kulturális és szociológiai kontextusok. In Kántor Zoltán (szerk.): *A Státustörvény: Előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 9–17.

- Singh, Anita Inder: Minorities, justice, and security in post-communist Europe: Continuing the debate with Will Kymlicka. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe, 2002. no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.)
- Smith, Anthony D: *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London: Routledge, 1998.
- : *Nationalism: Theory, ideology, history*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 2001.
- Snyder, Jack: *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: W. W. Norton, 2000.
- Tabouret-Keller, Andrée: Western Europe. In Joshua A. Fishman (ed.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 334–52.
- Tilkovszky Loránt: Nemzetiség és magyarság: Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest: IKVA, 1994.
- Tismaneanu, Vladimir: *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Wallander, Celeste A.: NATO's price: Shape up or ship out. *Foreign Affairs* 2002. 81:6, 2–8.
- Wardhaugh, Ronald: *Languages in Competition: Dominance, Diversity, and Decline*. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1987.
- Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

- Weber, Renate: Az anyaország és kisebbségei: Európai standardok. In Kántor Zoltán (szerk.): *A Státustörvény: Előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 36–56.
- White, George W: *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers, 2000.
- Wolff, Stefan: Beyond ethnic politics in Central and Eastern Europe. *JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Special issue: Will Kymlicka and exporting liberal pluralism: Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe, 2002. no. 4. www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html. (letöltés ideje: 2003. november 18.)